

ΕΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕΡΟΝ ΦΩΤΙΟΝ

Υ Π Ο

ΒΑΣ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐπιμελητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ὁ ἱερός Φώτιος, ὡς γνωστόν, κατέχει ὄλως ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν καὶ τὴν βυζαντινὴν γραμματείαν. Τοῦτο ὀφείλεται ὄχι μόνον εἰς τὴν ἔναντι τῶν παπικῶν ἀξιώσεων σθεναρὰν αὐτοῦ στάσιν καὶ τὴν ἀναίρεσιν τῆς περὶ Filioque κακοδοξίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν εὐρυμάθειαν καὶ τὴν σοφίαν του, τὸ πλούσιον καὶ πολὺπλευρον συγγραφικόν του ἔργον, ὡς καὶ εἰς τὸ κατὰ πάντα ὀρθόδοξον αὐτοῦ φρόνημα, ἔνεκα τοῦ ὁποίου μάλιστα θεωρεῖται καὶ εἶναι γνήσιος φορεὺς καὶ διαπρύσιος κήρυξ τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Αὐτονόητος, ὅθεν, καὶ ἡ σημασία διὰ τὴν ἐπιστήμην τῶν περὶ εἰκόνων ἀντιλήψεων του καὶ δὴ καὶ καθόσον οὗτος ἔζησεν εἰς ἐποχὴν συναπτομένην ἀμέσως πρὸς τὴν Εἰκονομαχίαν καὶ ἐπομένως ἐγνώριζε καλῦτερον παντὸς ἄλλου τὸ ὄλον περὶ εἰκόνων πρόβλημα καὶ τὴν ὀρθόδοξον περὶ αὐτῶν διδασκαλίαν, ὡς εἶχεν αὐτὴ ἀποκρυσταλλωθῆ μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰκονομαχικῆς λαίλαπος. Τούτου ἔνεκα καὶ θὰ ἠδυνάμεθα, φρονοῦμεν, νὰ χαρακτηρίσωμεν τὰς σχετικὰς ἀντιλήψεις του ὡς ἀνακεφαλαίωσιν τῆς περὶ εἰκόνων διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως.

Τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντιλήψεις τοῦ Πατρὸς ἀρῦόμεθα ἀπὸ διασπάρτους εἰς τὰ συγγράμματά του (ἰδίως εἰς τὰ Ἀμφιλόχια, τοὺς Λόγους καὶ τὰς Ἐπιστολάς) μαρτυρίας. Σημαντικὴ ἀπώλεια διὰ τὸ θέμα μας πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ἢ μὴ διάσωσις τῆς πραγματείας αὐτοῦ: «Περὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως»¹ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει (861) Πρωτοδευτέρως Συνόδου, ἢ ὅποια θὰ πρέπει νὰ ἡσυχολήθη καὶ μετὰ τὴν καταδίκην τῶν εἰκονομαχικῶν κακοδοξιῶν².

1. Ἰω. Βαλέττα, Φωτίου τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί, ἐν Λονδίνῳ 1864, σελ. 96. Πρβλ. Φωτίου, Ἀμφιλόχια, Α, PG 101, 96C: «τῆς γὰρ εἰκονομαχικῆς λύσεως τὴν διὰ τῆς κακουργίας ταύτης ἀπόνοιαν, μετὰ τῆς ἄλλης αὐτῶν φρενοβλαβοῦς κακομηχανίας ἰδιαζόντως ἡμῖν λόγος ἐθριάμβευσεν».

2. F r. D v o r n i k, The Patriarch Photius and Iconoclasm, σελ. 77 (Βλ. κατωτ. σημ. 105).

Τὸ πρόβλημα, ὅσον ἄφορᾶ εἰς τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τοῦ ὅρου εἰκόν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν σχέσιν εἰκόνος καὶ εἰκονιζομένου—ἀρχετύπου, δὲν ἐτέθη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν περίοδον τῆς Εἰκονομαχίας. Τοῦτο ἀπησχόλησε τὴν Θεολογίαν ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τῆς, καθόσον συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὸ Τριαδικὸν καὶ τὸ Ἀνθρωπολογικὸν δόγμα. Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου προσηγορία τοῦ Χριστοῦ: «εἰκόν τοῦ Θεοῦ»³ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Γενέσεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ⁴, κατέστησαν τὸν ὅρον τοῦτον προσδιοριστικὸν τῆς περὶ Χριστοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, προκαλέσασαι ὅμως ἐν ταύτῳ καὶ σημαντικὸν πρόβλημα περὶ τοῦ ἐν τίνι ἐγκρίεται ὁ ἐν τῷ Χριστῷ καὶ τῷ ἀνθρώπῳ θεῖος ἐξεικονισμός. Ἡ ὑπὸ τῶν Πατέρων προσηγορία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγγέλων—κατ' ἀναλογίαν τῆς τῶν ἀνθρώπων προσηγορίας—εἰκόνων Θεοῦ δὲν ἀπλουστεύει, μᾶλλον δὲ περιπλέκει τὸ ὄλον περὶ εἰκόνος θεολογικὸν πρόβλημα.

Παρατηρητέον, πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ ὅρος εἰκόν δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ χριστιανικῇ γραμματείᾳ μόνον εἰς τὰς προμνημονευθείσας περιπτώσεις. Οὗτος χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα καὶ μάλιστα μὲ διάφορον πολλακίς περιεχόμενον. Οὕτω—διὰ τὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰς κυριώτερας αὐτοῦ χρήσεις⁵—εἰκόνες ὀνομάζονται: οἱ «προορισμοὶ» ἦτοι «τὰ ἐν τῇ ἀπειρῷ βουλῇ τοῦ Θεοῦ αἰδίως ἐνυπάρχοντα παραδείγματα πάντων τῶν πραγματοποιησίων ὄντων»⁶: οἱ τύποι καὶ τὰ ἐκ τοῦ ὕλικου κόσμου αἰσθητὰ σχήματα, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ τὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ θεῖον, τὰ αἰσθητοποιήσῃ ἀμυδρῶς τὰς θείας ἐμφάσεις⁷: τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, τὰ ἀνακλῶντα τὰς θείας ἐμφάσεις καὶ οἰονεὶ ἐξεικονίζοντα τὸν δημιουργόν των⁸: αἱ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ προρρήσεις καὶ προτυπώσεις τῶν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ πραγματοποιηθέντων⁹: πρόσωπα ἔχοντα εἰ-

3. 2 Κορ. 4,4· Κολ. 1,15.

4. Γεν. 1,26.

5. Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας..., Λόγος Ι, PG 94, 1240C-1244A καὶ ΙΙΙ, 1337A-1344A. Κατὰ τὸν Κύριλλον Ἀλεξ. «καὶ διάφορος μὲν τῆς εἰκόνος ὁ λόγος. Εἰκὼν γὰρ οὐ καθ' ἓνα τρόπον, ἀλλὰ κατὰ πολλοὺς» (PG 74, 277A).

6. Ἰω. Θεοδώρου, Ὁψεις τινὲς τῆς περὶ κακοῦ, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθήναι 1972, σελ. 59. Πρβλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., 1240D. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων, Ε', ΙΙΙ, PG 3, 824.

7. Πρβλ. Διον. Ἀρεοπ., Περὶ Ἐκκλ. Ἰερ. Β', PG 3, 136D ἐξ.

8. Πρβλ. Ρωμ. 1,20: «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης». Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδ. Ὁρθ. Πίστεως, PG 94, 856B: «Ὅτι δὲ φύσει ἀόρατος ὢν ὁ Θεός, ὁρατὸς ταῖς ἐνεργείαις γίνεται, ἐκ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως καὶ κυβερνήσεως γινώσκομεν».

9. Κατὰ τὸν Ἰω. Δαμασκηνὸν «Πάλιν εἰκὼν λέγεται ἡ τῶν ἐσομένων αἰ-

δικήν τινά ἀποστολήν ἢ ἐκπροσωποῦντα τοὺς ἐπ' ἐξουσίαις τεταγμένους¹⁰. τὰ εἰδῶλα καὶ τὰ ὁμοιώματα Θεῶν καὶ ἡρώων τῶν εἰδωλολατρῶν· αἱ πάσης φύσεως ἀπεικονίσεις καὶ παραστάσεις προσώπων, ἱστορικῶν γεγονότων, ὡς καὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ ἰδεῶν. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν, ἀλλὰ ὑπὸ ἴδιον περιεχόμενον, δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν καὶ αἱ θρησκευτικαὶ καὶ λειτουργικαὶ χριστιανικαὶ εἰκόνες. Αὗται εἰκονίζουσι: ἰερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν πρόσωπα, ἱστορικὰ συμβάντα (γεγονότα) ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, τῶν Ἀποστόλων καὶ γενικώτερον τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ βασικὰς καὶ θεμελιώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ σημασία τῆς «εἰκόνας» ποικίλλουσι κατὰ περίπτωσιν. Τὸ κύριον ἕμως κατηγορήμα τοῦ ὅρου εἶναι ὅτι οὗτος ἐκφράζει σχέσιν ὁμοιότητος εἰκόνας καὶ εἰκονιζομένου, προσέτι δὲ καὶ σχέσιν αἰτιότητος, τὸ πόθεν δηλαδὴ τῆς εἰκόνας. Ἡ ὁμοιότης εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου, κυμαινομένη ἀπὸ τῆς ἀπολύτου ὁμοιότητος μέχρι τῆς σχετικῆς καὶ μερικῆς, ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν, εἴτε εἰς τὸ εἶδος, τὴν μορφήν αὐτῶν.

Πολὺς λόγος περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου εἰκῶν ἐγένετο κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀντιτριαδικῶν αἰρέσεων. Αἰτία ἦτο ἡ ἀνάγκη προσδιορισμοῦ τῆς σχέσεως εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου πρὸς διακρίβωσιν τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, συνωδᾶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀπ. Παύλου περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡς εἰκόνας, ἀπαυγάσματος καὶ χαρακτήρος τῆς τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως. Οἱ Μεγάλοι Πατέρες τῆς περιόδου ἐκείνης διέκρινον τὰς εἰκόνας εἰς φυσικὰς καὶ τεχνητάς. Φυσικὴ ἢ ζῶσα εἰκῶν τοῦ Πατρὸς εἶναι ὁ Υἱός, διὰ τὸ ὁμοούσιον αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Φυσικὴ εἰκῶν τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ἐξεικονισμὸς ἐν τῇ περιπτώσει τῆς φυσικῆς εἰκόνας ἐγκρίεται εἰς τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας, τῆς βουλῆς καὶ τῆς δυνάμεως εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν ὀνομασίαν «φυσικὴ» εἰκῶν, αὕτη ὀφείλεται τὸ μὲν εἰς τὴν ἀπαράλλακτον ὁμοιότητα εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου, ἥτις ἀνάγεται εἰς τὴν «φύσιν» αὐτῶν (ὑποστάσει διακρίνεται ἢ φυσικὴ εἰκῶν τοῦ ἀρχετύπου), τὸ δὲ εἰς τὴν ὕψην αὐτῆς: ἢ φυσικὴ εἰκῶν εἶναι ζῶσα καὶ ἐξεικονίζει δι' ὅλης τῆς οὐσίας τῆς τὸ ἑαυτῆς ἀρχέτυπον φύσει καὶ οὐχὶ θέσει ἢ κατὰ μίμησιν τῆς μορφῆς αὐτοῦ, ὡς συμβαίνει προκειμένου περὶ τῶν τεχνητῶν εἰκόνων.

Ζῶσαι εἰκόνες τοῦ Θεοῦ δύνανται ἐν τινι ἐννοίᾳ, ὅπως καταχρηστικῶς καὶ πρὸς ἀντιδιαστολήν πρὸς τὰς τεχνητάς εἰκόνας, νὰ κληθοῦν οἱ ἅγιοι ἄγγε-

νιγματωδῶς σκιαγραφοῦσα τὰ μέλλοντα, ὡς ἡ κιβωτὸς τὴν ἁγίαν Παρθένον καὶ Θεοτόκον, καὶ ἡ ράβδος, καὶ ἡ στάμνος· καὶ ὡς ὁ ὄφις, τὸν τὸ δῆγμα διὰ σταυροῦ καταργήσαντα τοῦ ἀρχεκάκου ὄφως· ἢ τε θάλασσα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ ἡ νεφέλη, τὸ τοῦ βαπτίσματος πνεῦμα» (PG 94, 1241C).

10. «Πατριάρχης ἐστὶν εἰκῶν ζῶσα Χριστοῦ καὶ ἐμψυχος, δι' ἔργων καὶ λόγων χαρακτηρίζων τὴν ἀλήθειαν» (Τρίτος Τίτλος τῆς Ἐπαναγωγῆς τοῦ Νόμου).

λοι καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἐννοεῖται, βεβαίως, ὅτι ὁ ἐξεικονισμὸς ἐνταῦθα εἶναι σχετικὸς καὶ ἀναλογικὸς, εἶναι δηλ. ἀνάλογος τῆς ὑφισταμένης διαφορᾶς μεταξὺ εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου.

“Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνητὰς εἰκόνας, ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πρὸς τὰ ἀρχετύπα τῶν ἀναφέρεται εἰς τὴν μορφήν, τὸ χαρακτηρίζον εἶδος, ὃ δὲ βαθμὸς αὐτῆς ἦτοι ἡ πιστότης, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰκανότητος τοῦ ζωγράφου νὰ μεταφέρῃ ἐπὶ τῆς ὕλης τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, τὰ συναισθήματα, τοῦ ἀρχετύπου καὶ ἐκ τοῦ ἐπιδιωκόμενου ὑπ’ αὐτοῦ ἐκάστοτε εἰδικοῦ σκοποῦ¹¹. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ τεχνητὴ εἰκὼν εἶναι ὑλικὸν ἔργον τέχνης καὶ διαφέρει κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ ἀρχετύπου, ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ὑπόστασιν¹².

Εἰς τὸ παρὸν σύντομον πόνημα ἡμῶν δὲν θὰ ἐπεκτείνωμεν τὸν λόγον εἰς ὅλας τὰς παρὰ τῷ Φωτίῳ χρήσεις τοῦ ὄρου εἰκῶν. Θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὡς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ (καὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς), τοῦ ἀνθρώπου, («κατ’ εἰκόνα») Θεοῦ, ὡς καὶ τῆς περὶ τῶν τεχνητῶν εἰκόνων τοιαύτης.

Τὸ θέμα ἡμῶν διαπραγματευόμεθα εἰς δύο ἐνότητες. Εἰς τὴν πρώτην διερευνῶνται αἱ περὶ τῶν φυσικῶν εἰκόνων ἀντιλήψεις τοῦ Πατρὸς. Εἰς τὴν δευτέραν αἱ περὶ τῶν τεχνητῶν εἰκόνων. Ἀκολουθοῦμεν δηλαδὴ, τὴν εἰς φυσικὰς καὶ τεχνητὰς εἰκόνας διάκρισιν τῶν Πατέρων καὶ τῆς Ζ’ Οἰκουμένης Συνόδου.

11. Πλεῖονα βλ. κατωτ. Παραγρ. Β, 3: Αἱ εἰκόνας ἐξεικονίζουσι ὅντως τὰ ἀρχετύπα τῶν.

12. Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπ. πρὸς Πλάτωνα: «Ἄλλη μὲν γὰρ φύσις ὑλογραφίας, καὶ ἑτέρα τοῦ Χριστοῦ· οὐκ ἕλλη δὲ ὑπόστασις, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ, κἀν τῇ εἰκόνι γεγραμμένη» (PG 99, 501. Πρβλ. PG 99, 1612A).

Α. ΦΥΣΙΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ

1. Εικών του Πατρός ὁ Υἱός.

Ἡ θέσις τοῦ ἀποστόλου Παύλου περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς εἰκόνος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ¹³, ἔτυχεν εὐρείας ἀναπτύξεως ἰδίᾳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀρειανικῆς ἔριδος. Τόσον οἱ Ἀρειανοί, ὅσον καὶ οἱ Πατέρες ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτῶν νὰ θεμελιώσουν γραφικῶς τὰς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις ἀνεφέροντο συχνάκις εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ Παύλου: «ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», τὴν ὁποίαν καὶ ἐξελάμβανον συνωνύμως πρὸς τὰς: «ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ»¹⁴ (δηλ. τοῦ Θεοῦ Πατρός), «ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων»¹⁵ καὶ «ὃ ἐώρακῶς ἐμὲ ἐώρακεν τὸν Πατέρα»¹⁶.

Οἱ Ἀρειανοί, διακρίνοντες καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ κατὰ τὴν ὑπόστασιν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρός, δυσχυρίζοντο ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι ἕτερόν τι τοῦ ἑαυτῆς ἀρχετύπου, καὶ ὅτι αὕτη ἐμφαίνει καὶ δηλοῖ καὶ ἀποκαλύπτει τὸ ἀρχέτυπόν της¹⁷. Οὗτοι, ὡς εἶναι φανερόν, ἀνέφερον τὸν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐξεικονισμὸν τοῦ Θεοῦ Πατρός εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν, ὡς ἄλλωστε ἔπραττον καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ σαβελλιανίζων Μάρκελλος Ἀγκύρας, ὁ ὁποῖος διετεινετο, ὅτι ἡ «προσγενομένη τῷ Λόγῳ σὰρξ» συνιστᾷ τὴν ἐν τῷ Χριστῷ εἰκὼνα τοῦ Θεοῦ¹⁸.

Οἱ Πατέρες τῆς περιόδου ἐκείνης, ἐχόμενοι στεργῶς τοῦ ὁμοουσίου τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρί, ἐπιμόνως ὑπεστήριζον ὅτι ἡ φυσικὴ καὶ ζῶσα εἰκὼν εἶναι ἀπαραλλάκτως ὁμοία μὲ τὸ ἀρχέτυπόν της, ὁμοούσιος καὶ ταυτούσιος μετ' αὐτοῦ¹⁹. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἐν προκειμένῳ ἡ θέσις Γρηγορίου τοῦ

13. Βλ. Ἰω. Καρὰβιδοπούλου, «Εἰκὼν Θεοῦ» καὶ «κατ' εἰκὼνα Θεοῦ» παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ, Θεσσαλονίκη 1964.

14. Ἑβρ. 1,3.

15. Φιλ. 2,6.

16. Ἰω. 14,7.

17. Εὐσεβίου, Κατὰ Μαρκέλλου, Α', 4, ΒΕΠ 29,31,31-32. Πρβλ. αὐτόθι, 31,21-23· τῆς Ἐκκλ. Θεολογίας, Β', 14, ΒΕΠ 29,108, 40-109,2· ὡσαύτως αὐτόθι 89, 22-27. Πλεονά βλ. παρὰ Βασ. Γιαννοπούλου, Αἰ χριστολογικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Εἰκονομάχων, Ἀθήναι 1975, σελ. 132-133.

18. Εὐσεβίου, Κατὰ Μαρκέλλου, Β', 2, ΒΕΠ 29, 52,1-2.

19. Βασ. Γιαννοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 133 ἔξ. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ «εἰκονολογία» τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Κατ' αὐτὸν τὸ περιεχόμενον τῶν «φυ-

Θεολόγου: «Εἰκὼν δὲ ὡς ὁμοούσιον καὶ ὅτι τοῦτο ἐκεῖθεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου ὁ Πατήρ· αὕτη γὰρ εἰκόνας φύσις μίμημα εἶναι τοῦ ἀρχετύπου καὶ οὐ λέγεται· πλὴν ὅτι καὶ πλέον ἐνταῦθα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ἀκίνητος κινουμένου· ἐνταῦθα δέ, ζῶντος καὶ ζῶσα καὶ πλέον ἔχουσα τὸ ἀπαράλλακτον, ἢ τοῦ Ἀδάμ ὁ Σήθ, καὶ τοῦ γεννῶντος παντὸς τὸ γεννώμενον· τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν ἀπλῶν φύσις, μὴ τῶ μὲν εἰκέναι, τῶ δὲ ἀπεικέναι, ἀλλ' ὅλον ὅλου τύπον εἶναι, καὶ ταυτὸν μᾶλλον ἢ ἀφομοίωμα»²⁰. Ὑπογραμμίζομεν τὴν φράσιν «καὶ ὅτι τοῦτο ἐκεῖθεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου ὁ Πατήρ», διότι θεωροῦμεν τὴν ἄποψιν αὐτὴν τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς λίαν ἐνδιαφέρουσαν. Ὁ χαρακτηρισμός, οὕτω, τοῦ Υἱοῦ ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς δὲν σημαίνει κατὰ τὸν Θεολόγον, μόνον τὸ «ὁμοούσιον» Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεώς του ἐν τῷ Πατρὶ.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, συνοψίζων τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς του σχετικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς, παρατηρεῖ: «Εἰκὼν τοίνυν ζῶσα, φυσικὴ καὶ ἀπαράλλακτος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, ὁ Υἱὸς ὅλον ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸν Πατέρα, κατὰ πάντα ἔχων τὴν πρὸς αὐτὸν ταυτότητα, μόνω δὲ διαφέρων τῷ αἰτιατῷ»²¹. Ἡ μόνη ὑφισταμένη διαφορὰ μεταξὺ εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου — Υἱοῦ καὶ Θεοῦ Πατρὸς — εἶναι, κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, τὸ αἰτιατὸν τοῦ Υἱοῦ, τὸ ὅτι δηλαδὴ ὁ μὲν Πατήρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεώς του, ὁ δὲ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, γεννώμενος ἐξ αὐτοῦ αἰδίδως. Ὁφείλομεν ἡμῶς ἐνταῦθα νὰ διευκρινήσωμεν, ὅτι ἡ διαφορὰ εἰκόνας καὶ ἀρχετύπου, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Πατήρ, δὲν εὕρισκετο εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντός του. Δι' αὐτῆς δὲν ἐπεδίωκε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν ὄρον εἰκὼν, ἀλλ' ἀπέβλεπε, προφανῶς, εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν Εἰκονομάχων, ὅτι δηλαδὴ οἱ ἀντίπαλοί των ἐταύτιζον εἰκόνα καὶ εἰκονιζόμενον καὶ ἐπομένως ἐθεοποιοῦν τὰς εἰκόνας.

σικῶν» εἰκόνων καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰ ἀρχετύπα των ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἐκεῖνα τῆς πηγῆς πρὸς τὸν ποταμόν, τοῦ φωτὸς πρὸς τὸ ἀπαύγασμα, τῆς ὑποστάσεως πρὸς τὸν χαρακτήρα (Πρὸς Σερὰπ., ΒΕΠ 33, 107,25 ἐξ. 109,19-20), τοῦ σοφοῦ πρὸς τὴν σοφίαν (αὐτόθι, 109,8) καὶ τοῦ χρίοντος καὶ σφραγίζοντος (Λόγου) πρὸς τὸ χρῆσμα καὶ τὴν σφραγιδα (ἀγ. Πνεῦμα). Βλ. καὶ κατωτ., σημ. 26. Οἱ ἀνωτέρω χαρακτηρισμοὶ συνιστοῦν εἰκόνας καὶ παραδείγματα, δι' ὧν δυνάμεθά πως νὰ νοήσωμεν τὴν ἀκατάληπτον Τριάδα. Ταῦτα ὑποδηλοῦν τὴν *συστοιχίαν* καὶ τὴν *ἐνότητα* (αὐτόθι 108,37), τὴν *τάξιν* καὶ τὴν *φύσιν* τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος (αὐτόθι, 110,4-5), ὡς καὶ τὸν τρόπον ἐνεργείας τοῦ τρισυποστάτου Θεοῦ (αὐτόθι 104,12-14· 116,10· 131,6).

20. Θεολ. 5,20, PG 36, 129E. Οὕτω καὶ παρ' Ἐπιφανίω, PG 42, 520CD (σχετικὸν κείμενον βλ. κατωτ., σελ. 12) καὶ Κυρίλλω Ἀλεξ. (PG 74, 933): «Ἔστι δὲ καὶ οὕτως εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, καθ' ὃ καὶ ἔστι Θεὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται κατὰ φύσιν».

21. Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος I, PG 94, 1240C. Πρβλ. Λόγον III, PG 94, 1340AB καὶ Ἐκδ. Ὁρθ. Πίστεως, PG 94, 856B.

Ἐπὶ τῆς αὐτῆς, γενικῶς, βάσεως φέρεται καὶ ἡ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου. Ὁ μέγας, ὅμως, οὗτος ἱεράρχης καὶ διδάσκαλος βλέπει καὶ ἀξιολογεῖ τὴν περὶ φυσικῆς εἰκόνος διδασκαλίαν τῆς παραδόσεως ὑπὸ νέαν προοπτικὴν καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τὴν πρῆσιν τῆς εἰκονομαχικῆς λαίλαπος καὶ τῆς νεοφανοῦς κακοδοξίας τοῦ Filioque. Κατ' αὐτὸν ὁ Υἱὸς εἶναι «ἀπαύγασμα, καὶ χαρακτήρ καὶ εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς»²². Ἐξειδικεύων δὲ τὸν λόγον εἰς ἕτερον σημεῖον παρατηρεῖ: «εἰκὼν λέγεται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενος καὶ ὡς ἑαυτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύς καὶ εἰκονίζων, ὡς πού καὶ πρὸς τὸν Φίλιππον 'ὁ ἑωρακῶς ἐμέ, ἑώρακε τὸν Πατέρα'»²³. Κατὰ ταῦτα ὁ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐξεικονισμὸς τοῦ Πατρὸς ἔγκριται εἰς τὸ ὅτι: α) Ὁ Πατὴρ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ καὶ β) Ὁ Υἱὸς ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς πιστεύοντας αὐτὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα τὸν Πατέρα. Σημειωτέον, ὅτι ὁ ἐξεικονισμὸς δὲν συσχετίζεται ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸ «ὁμοούσιον» ἢ τὴν κατὰ πάντα ταυτότητα — ἐκτὸς τοῦ αἰτιατοῦ — Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἐγένετο ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ Πατέρων. Ὁ Φώτιος ἀποφεύγει νὰ συνδέσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐξεικονισμὸν τοῦ Πατρὸς μετὰ τοῦ «ὁμοουσίου», προφανῶς, διὰ τοὺς ἐξῆς δύο λόγους: Πρῶτον· διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὴν κατὰ τῶν Εἰκονοφίλων κατηγορίαν τῶν Εἰκονομάχων, ὅτι ταυτίζουν εἰκόνα καὶ εἰκονιζόμενον, καὶ Δεύτερον· διὰ νὰ μὴ δώσῃ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τοῦ Filioque, μὲ ὅλας τὰς καταλυτικὰς αὐτοῦ συνεπειὰς διὰ τὸ Τριαδικὸν δόγμα²⁴, ἐν τῇ περιπτώσει τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεικονίσεως τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Εἰς τὴν ἐπομένῃν παράγραφον θὰ χρειασθῇ νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τινων σημείων, δεδομένου ὅτι τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ ἐξεικονισμοῦ τῶν προσώπων τῆς Τριάδος εἶναι ἐνιαῖον καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τοῦ ἐξεικονισμοῦ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, χωρὶς νὰ ἀναφερόμεθα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸν ἐν τῷ Υἱῷ ἐξεικονισμὸν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς. Ἐνταῦθα, ὡς ἐν συμπεράσματι, σημειοῦμεν μόνον τοῦτο: Τὸ τοῦ Φωτίου «ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενος» ἀνάγεται εἰς τὸν τρόπον ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ, ἥτοι εἰς τὴν αἰδίον ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Λόγου, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ: «καὶ ὡς ἑαυτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύς καὶ εἰκονίζων, ὡς πού καὶ πρὸς τὸν Φίλιππον 'ὁ ἑωρακῶς ἐμέ ἑώρακε τὸν Πατέρα'», τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Τριάδα. Ἐπομένως, ὅσον ἀφορᾷ μὲν εἰς τὴν Τριάδα καθ' ἑαυτήν, ὁ Υἱὸς εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, καθόσον γεννᾶται ἐξ αὐτοῦ αἰδίως· ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Τριάδα, ὁ Χριστὸς εἶναι

22. Ἀμφιλόχεια, Ἐρωτ. ΛΣΤ', PG 101, 260A. Πρβλ. αὐτὸ ὅτι, 260C: «Καὶ γὰρ ἡ εἰκὼν ἀπαράλλακτος καὶ συμφυὴς ὁ Υἱὸς ὑπάρχων...».

23. Σ. Κ. Οἰκονόμου, Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἀθῆναι, ἁωνή', σελ. 306.

24. Σ. Μπιλάλη, Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμὸς, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1969, σελ. 131 ἐξ.

εικών τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, διότι ἀπεκάλυψεν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀποκαλύπτει ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι — ὡς ἐν εἰκόνι — εἰς τοὺς ἀξιόους τὸν Πατέρα. Πρὸς τὴν ἰδέαν αὐτὴν δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ ἡ παρὰ τῷ Φωτίῳ ἀπαντῶσα ἐκδοχή, ὅτι ὁ ἱστορικὸς Χριστὸς ὑπῆρξε τὸ (νοητὸν) ἀρχέτυπον τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, περὶ ἧς εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος ἐκτενέστερον διαλαμβάνομεν.

2. Εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ ἰδέα ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀρχαίαν πατερικὴν παράδοσιν. Αὕτη ἀνεπτύχθη παραλλήλως πρὸς τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡς εἰκόνος τοῦ Πατρὸς συναφῆ ἰδέαν καὶ ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν υπεράσπισιν τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οἱ Πατέρες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπεστήριζον, ὅτι, ὅπως ὁ Υἱός, ὡς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, εἶναι Θεὸς ὁμοούσιος τῷ Πατρί, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, εἶναι Θεὸς καὶ ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς γράφει σχετικῶς: «Εἰς Θεός, Πατήρ... Εἰς Κύριος μόνος ἐκ μόνου, Θεὸς ἐκ Θεοῦ· χαρακτηρ καὶ εἰκὼν τῆς θεότητος... Καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον· καὶ διὰ Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις· εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· τελείου τελεία· ζωή, ζώντων αἰτία»²⁵. Ὁ δὲ Μέγας Ἀθανάσιος σημειοῖ: «Εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ λέγεται καὶ ἔστι τὸ Πνεῦμα· «οὐδς» γὰρ «προέγνω καὶ προόρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ»... Ὅποια γὰρ ἂν εἴη ἡ εἰκὼν, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸν οὐ ἔστιν ἡ εἰκὼν εἶναι»²⁶. Ὁ Δίδυμος ὁ Τυφλός, ὡσαύτως, παρατηρεῖ: «καὶ καθὰ ὁ Πατήρ, ἐν τῇ ἰδίᾳ ὑποστάσει ὢν, ἐξεικονίζεται ἐν τῷ Μονογενεῖ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς Θεότητος, τοῦτ' ἔστιν τῆς οὐσίας· τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι»²⁷. Ἐκεῖνος ὁμοίως ὁ ὁποῖος ἰδιαιτέρως ἐξαιρεῖ τὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεικονισμόν τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. Ὁ ἐξέχων οὗτος θεολόγος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντεπερχόμενος κατὰ τῶν Πνευματομάχων παρατηρεῖ: «Ὡσπερ οὖν, ἐπειδήπερ εἰκὼν ἔστιν ἀκριβεστάτη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ὁ δεξάμενος αὐτὸν

25. Ἐκθεσις Πίστewος, ΒΕΠ 17, 298.

26. Πρὸς Σεραπ. 24, ΒΕΠ 33, 113,6-10. Κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, ὡσαύτως: «χρίσμα καὶ σφραγὶς λέγεται καὶ ἔστι τὸ Πνεῦμα» (Πρὸς Σεραπ., ΒΕΠ 33, 129,17). Ἐξειδικεῖν ἀλλαχοῦ τὸν λόγον, παρατηρεῖ: «...τὸ Πνεῦμα χρίσμα καὶ σφραγὶς ἔστι ἐν τῷ χρίει καὶ σφραγίζει πάντα ὁ Λόγος... Τὸ μὲν γὰρ χρίσμα τὴν εὐωδίαν καὶ πνοὴν τοῦ χρίοντος ἔχει..., ἡ δὲ σφραγὶς τὴν μορφήν Χριστοῦ τοῦ σφραγίζοντος ἔχει, καὶ ταύτης οἱ σφραγιζόμενοι μετέχουσι μορφοῦμενοι κατ' αὐτήν...» (Πρὸς Σεραπ., ΒΕΠ 33, 112,3-14. Πρβλ. αὐτόθι 109,20-21: «Ὡσπερ γὰρ ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι ἔστιν ὁ Υἱός ἐν τῷ Πνεύματι, οὕτω καὶ ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ»).

27. Περὶ ἁγ. Τριάδος βιβλ. 2, Κεφ. 5, ΡΓ 39, 504B. Πρβλ. Κατ' Εὐομοίου, ΡΓ 39, 724C.

και τὸν Πατέρα ἔχει· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴσον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρεχοῦσης, ὁ δεξάμενος τοῦ Υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτοῦ τὸν Υἱόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα. Πῶς οὖν ἐν ποιήμασι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καταριθμηθήσεται, εἴπερ ἐστὶν εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ; εἰ δὲ εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλεῖται, Θεὸς ἄρα καὶ οὐχ ἐτέρως»²⁸.

Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνός, τέλος, υἱοθετῶν τὴν ἰδέαν αὐτὴν γράφει: «Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δι' οὗ Χριστὸς ἐνοικῶν ἀνθρώπῳ δίδωσιν αὐτῷ τὸ κατ' εἰκόνα»²⁹. Ἀλλαχοῦ δὲ διευκρινίζων καὶ συμπληρῶν τὰ ἀνωτέρω λέγει: «καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· «οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ» ... ὁμοία δὲ καὶ ἀπαράλλακτος ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν μόνῳ τῷ ἐκπορευτῷ τὸ διάφορον ἔχον»³⁰.

Παρεθέσαμεν ἀνωτέρω τὰς πλέον ἀντιπροσωπευτικὰς μαρτυρίας τῆς πατερικῆς παραδόσεως περὶ τῆς εἰκονικῆς σχέσεως Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἐξ ὧν καὶ καθίσταται δῆλον, ὅτι: 1) Ἡ περὶ ἁγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ ἀποφῆς διεπτύχθη κατ' ἀναλογίαν τῆς Παυλείου διδασκαλίας περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὡσαύτως Παύλειον ρῆσιν: «οὐδὲ προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ»³¹. καὶ 2) Ἡ βᾶσις τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεικονίσεως τοῦ Υἱοῦ εἶναι: «τὸ ἀπαράλλακτον τῆς Θεότητος, τοῦτ' ἐστὶν τῆς οὐσίας», ἢ, ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγητῆς Ἁ. Θεοδώρου σχολιάζων τὸν Δαμασκηνόν, ὁ «τῆς ταυτότητος τῆς οὐσίας»³² αὐτῶν λόγος. Ἄλλ' ἐφόσον ὁ λόγος τοῦ ἐξεικονισμοῦ εἶναι τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἢ, ἄλλως, τὸ ὁμοούσιον εἰκόνας καὶ εἰκονιζομένου, ἁγίου Πνεύματος καὶ Υἱοῦ, προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Δύναται ἄραγε, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὁ Υἱὸς φυσικὴ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Ἐάν, βεβαίως, ὁ ἐξεικονισμὸς ἐρείδετο μόνον ἐπὶ τοῦ ὁμοουσίου, θὰ ἔπρεπεν ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων τῆς Τριάδος νὰ ἦτο εἰκὼν τῶν δύο ἄλλων προσώπων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς Παραδόσεως. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὡς εἶδομεν, διακρίνει τὰς φυσικὰς εἰκόνας τῶν ἀρχετύπων των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, ὅπως δὴποτε ἀποκλείει τὸν ἀλληλοεξεικονισμὸν. Καὶ εἶναι

28. Ἡ βίβλος τῶν θησαυρῶν, Λ ό γ ο ς ΛΓ', PG 75, 572AB. Βλ. ὡσαύτως Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην 17, 18-19, PG 74, 541CD· Α ὑ τ ό θ ι, 17, 20-21, PG 74, 553CD. Εἰς Ἡσαΐαν 8, 15-16, PG 70, 236B· Περὶ ἁγίας τε καὶ ὁμοουσίου Τριάδος, Λ ό γ ο ς Ζ', PG 75, 1089AB. Βλ. καὶ κατωτ. σημ. 33.

29. Ἐκδ. Ὁ ρ θ. Π ί σ τ ε ω ς, PG 94, 856B.

30. Π ρ ό ς τ ο ύ ς δ ι α β ά λ λ ο ν τ α ς..., III, PG 94, 1340B.

31. Ρ ω μ. 8, 29. Ὑπὸ «εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ» ἐκλαμβάνεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ ἀποφῆς αὕτη δὲν υἱοθετεῖται ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐρμηνευτῶν. Βλ. Π. Τ ρ ε μ π έ λ α, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τῆς Κ. Διαθήκης, Ἀθήναι 1956, τόμ. Α', σελ. 130-131.

32. Ὅ ψ ε ι ς τ ι ν έ ς..., σελ. 59.

μὲν ἀληθές ὅτι ἡ διαφορότης εἰκόνας καὶ εἰκονιζομένου ἀποκλείει τόσον τὸν ἀλληλοεξεικονισμόν, ὅσον καὶ τὴν ταύτισίν των, πλὴν ὅμως δὲν δικαιολογεῖ τὸν ἐξεικονισμόν τοῦ Υἱοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Οὕτως, ἐνῶ προκειμένου περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐξεικονισμοῦ τοῦ Πατρὸς τό: «μόνῳ δὲ διαφέρων τῷ αἰτιατῷ» ἐξηγεῖ τὸν ἐξεικονισμόν («διὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον», τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος: «ἐν μόνῳ τῷ ἐκπορευτῷ τὸ διάφορον ἔχον»), ἐν σχέσει πρὸς τὸν Υἱόν, αἴρει τὴν βάσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐξεικονισμοῦ. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ «ἐκπορευτὸν» ἀνάγεται εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἔχι πρὸς τὸν Υἱόν. Τούτων οὕτως ἐχόντων δικαίως θὰ ἀνεμένε τις νὰ ἐξαπαλλοκίζετο ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας καὶ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν. Ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδεὶς λόγος παρ' αὐτῷ. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν, ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅτι, δηλαδὴ, δι' ὅσων ἔλεγεν ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς περὶ φυσικῶν εἰκόνων δὲν ἀπεσκόπει εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ περὶ τῆς ὑφισταμένης εἰκονικῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος. Οὗτος ἀπλῶς ἐπεθύμει νὰ καταδείξῃ, δι' ἀπολογητικὸς λόγους, ὅτι ἡ εἰκὼν καὶ τὸ ἀρχέτυπόν της δὲν συμπίπτουν, οὔτε ταυτίζονται ἐν πᾶσιν. Ἐκ τῆς παραδόσεως λαμβάνει ἐτοιμῆν τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν αὐτῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ἰδικὴ του συνεισφορά ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ ἔξαρσις τῆς ἀληθείας ὅτι ἡ εἰκὼν, ἂν καὶ ἀπαράλλακτος τοῦ ἀρχέτυπου της, δὲν ταυτίζεται μετ' αὐτοῦ καὶ ὑποστάσει. (Τὸ «γεννητὸν» τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ «ἐκπορευτὸν» τοῦ ἀγίου Πνεύματος εἶναι ὑποστατικὰ ἰδιώματα αὐτῶν).

Ἐνταῦθα ὀφείλομεν πρὸς τούτους νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἔστω καὶ λίαν σποραδικῶς ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς. Ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως τοῦ Φωτίου, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν συνεχείᾳ, ὁ ἅγιος Κύριλλος ἁπαξ, πλὴν σαφῶς, ὁμιλεῖ περὶ ἐξεικονισμοῦ τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος: «Ὅτι τοίνυν τὸ Πνεῦμα πρόσωπον ἀποκαλεῖ τοῦ Πατρὸς ὡς ἐξεικονίζον διὰ τῆς θεοπρεποῦς ἐνεργείας τὴν ἐξ ἧς ἔστιν οὐσίαν»³³. Ὡς ὑποστηρικτὴν τῆς

33. Ἡ βίβλος τῶν θησαυρῶν, Α ὁ γ ο ς ΛΔ', PG 75, 577B. Παρὰ Κυρίλλῳ, παραλλήλως τῇ προσηγορίᾳ τοῦ ἀγ. Πνεύματος: εἰκὼν Χριστοῦ καὶ εἰκὼν Θεοῦ Πατρὸς, ἀπαντοῦν αἱ προσηγορίαι: «πρόσωπον» καὶ «νοῦς» Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ Θεοῦ Πατρὸς. Ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν σχετικῶν χωρίων ἐν οἷς ἀπαντοῦν αἱ προσηγορίαι τοῦ ἀγ. Πνεύματος: «πρόσωπον» τοῦ Πατρὸς (PG 75, 577B· PG 69, 740B), «νοῦς» τοῦ Πατρὸς (PG 74, 261) καὶ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, πρὸς ἐκεῖνα ἔνθα τὸ ἀγ. Πνεῦμα προσαγορεύεται: «πρόσωπον» τοῦ Υἱοῦ (PG 74, 220D-221A), «νοῦς» Χριστοῦ (PG 75, 584C· PG 74, 301AB) καὶ εἰκὼν Χριστοῦ (PG 74, 541CD· PG 75, 1089AB· PG 70, 236B· PG 74, 553CD· PG 75, 572 AB) προκύπτει, ὅτι: Οἱ εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα ἀναγόμενοι χαρακτηρισμοὶ ἐρεῖδονται ἐπὶ τῆς

ἐκδοχῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσ-
αγάγωμεν καὶ τὸν Ἐπιφάνιον Κύπρου, ὁ ὁποῖος σχετικῶς παρατηρεῖ: «Καὶ
ἔστιν ἡμῖν ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ταῦτόν μὲν τῇ τοῦ Πατρὸς θεότητι καὶ
ἀξίᾳ, καὶ ἴσος διὰ τῆς ἀληθινῆς εἰκόνας καὶ ὁμοιώσεως οὐ παρηλλαγμένης, ἀλλ'
ἀπαρράλλακτου, ὡς Υἱὸς ἐκ Πατρὸς ἀληθινῶς καὶ ὁμοουσίως γεγεννημένος.
Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ ἐκ Πατρὸς ἐξελεθεῖν, εἰ καὶ οὐ γε-
γέννηται, διὰ τὸ τοῦ Υἱοῦ μονογενές»³⁴. Ὁ καθηγητὴς Ἄ. Θεοδώρου σχο-
λιάζων τὸ ἀνωτέρω κείμενον γράφει: «Ἀναιρῶν τοῦτον (=τὸν Ἀέτιον) ὁ
Ἐπιφάνιος ἐξαιρεῖ τὸ ὁμοουσίον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὕτινος παραλλαγή τυγ-
χάνει ἢ ἀπαράλλακτος ὁμοίωσις καὶ ὁ ἀκριβῆς ἐξεικονισμὸς τοῦ Πατρὸς διὰ
τοῦ Υἱοῦ. Βάσιν τῆς θείας ταύτης εἰκόνας καὶ ὁμοιώσεως ἀποτελεῖ ἢ ἐκ Πα-
τρὸς ἀτίδιος γέννησις τοῦ Υἱοῦ. Ἐν τῷ αὐτῷ ὅμως μέτρῳ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις
τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον «διὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξελεθεῖν»,
ἦτοι λόγῳ τῆς ἐκπορεύσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς»³⁵.

Ὁ ἱερός Φώτιος, καίτοι δὲν ἡσχολήθη εἰδικῶς μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν
θέμα καὶ ὅλως περιπτωσιολογικῶς ἀναφέρεται εἰς τοῦτο, εἶναι ἀρκούντως
σαφῆς καὶ συγκεκριμένως, χωρὶς νὰ σημαίνει τοῦτο ὅτι καλύπτει ὅλον τὸν σχε-
τικὸν προβληματισμόν. Οὗτος, ἐν συνεχείᾳ τοῦ εἰς τὴν προηγουμένην παρά-
γραφον μνημονευθέντος χωρίου του, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν ἐν τῷ Υἱῷ ἐξ-
εικονισμόν τοῦ Πατρὸς, προσθέτει: «εἰκὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐχ ὡς εἰς αἰ-
τίαν ἀναφερόμενον· ἀπαγε· ἀλλ' ὅτι μὴ οἶόν τε γνωρίσαι τὸν Υἱὸν ἐτέρωθεν εἰ
μὴ τὸ πανάγιον πρὸς τὴν χειραγωγίαν συνεργὸν λάβοιτο Πνεῦμα»³⁶. Ὁ Υἱὸς,
κατὰ τὸν Φώτιον, λέγεται εἰκὼν τοῦ Πατρὸς τὸ μὲν «ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' οὐ-
σίαν ἀναφερόμενος», τὸ δέ, διότι ἀποκαλύπτει, ὡς ἐν εἰκόνι, εἰς τοὺς ἀξίους
τὸν Πατέρα³⁷, ἐνῶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα λέγεται εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, ἀκριβῶς,
ἐπειδὴ χειραγωγεῖ καὶ βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν τὸν Υἱόν, ἀποκαλύ-
πτει δηλαδὴ εἰς ἡμᾶς τὸν Υἱόν. Ὁ Φώτιος σημειοῖ ἰδιαιτέρως, ὅτι ἐν τῇ περι-
πτώσει τοῦ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεικονισμοῦ τοῦ Υἱοῦ δὲν ἰσχύει ὁ τῆς
αἰτίας λόγος, ἢ κατὰ τὴν αἰτίαν ἀναφορὰ τῆς εἰκόνας εἰς τὸν εἰκονιζόμενον,
ὅπως προκειμένου περὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς, δηλ. τοῦ Υἱοῦ. Ὁ λόγος τῆς
τοιαύτης ἀντιδιαστολῆς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τυχαῖος, δὲν δύναται δέ,

σχέσεως αἰτιότητος ἁγίου Πνεύματος καὶ Πατρὸς, ἐνῶ οἱ εἰς τὸν Χριστὸν ἀναγόμενοι ἀνα-
φέρονται εἰς τὰς ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι ὑφισταμένας ὑποστατικὰς σχέσεις Υἱοῦ καὶ ἁγ.
Πνεύματος. Τὰ σχετ. χωρία τοῦ Κυρίλλου βλ. παρὰ Ἄ. Θεοδώρου, Ἡ περὶ ἐκπο-
ρεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Ἐπιφανίου Κύ-
πρου (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθήναι 1974, σελ. 51-54.

34. Κατὰ Ἀίρεσεων, 3, PG 42, 520CD.

35. Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 102.

36. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 306.

37. Βλ. ἀνωτ., σελ. 7.

καθ' ἡμᾶς, νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ Filioque, τὸν ὁποῖον θὰ συνεπήγητο μία τοιαύτη ἐκδοχή. Ὁφείλομεν ἕμως ἐνταῦθα νὰ σημειώσωμεν καὶ τοῦτο, ἀρκοῦντως σημαντικὸν διὰ τὴν ἔρευνάν μας. Ὁ Φώτιος ἀλλαχοῦ, καὶ ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω συναφείας ἀναφερόμενος εἰς τὸ Γεν. 1,26 παρατηρεῖ· «Τινὲς δὲ τὸ κατ' εἰκόνα παρειλήφασιν ἀντὶ τοῦ διὰ τῆς εἰκόνης· τὸ γὰρ πανάγιον Πνεῦμά φασιν, ὡσπερ καὶ ὁ Υἱός, ἀπαύγασμα καὶ χαρακτήρ καὶ εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς ὑπάρχον...»³⁸. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ κέντρον βάρους εἰς τὸ χωρίον τοῦτο πίπτει ἐπὶ τῆς διακριβώσεως τοῦ εἰς τί συνίσταται ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Παρὰ ταῦτα δὲν δύναται νὰ παραθεωρηθῇ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἱερὸς Πατὴρ ἐγνώριζε «τινας», οἱ ὁποῖοι ἔλεγον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰκόνα τοῦ Πατρὸς. Ὡς προκύπτει δὲ ἐκ τῆς συναφείας τοῦ λόγου, φαίνεται, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος μᾶλλον συναποδέχεται τὴν ἰδέαν αὐτὴν καὶ δὴ καὶ καθόσον δὲν τὴν ἀποδοκιμάζει. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ ταῦτα, δύναται νὰ λέγεται «εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς» ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενον, ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεώς του, καὶ ὡς ἀποκαλύπττον τὸν Πατέρα εἰς τοὺς ἰκανοὺς πρὸς τοῦτο τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλ' ὁ Φώτιος θέλει πρωτίστως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ. Ἡ βᾶσις καὶ ἡ αἰτία τοῦ θείου τούτου ἐξεικονισμοῦ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποκάλυψις καὶ φανέρωσις εἰς τοὺς ἁγίους τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ἀποκαλυπτικὴ αὕτη ἐνέργεια καὶ ἰδιότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν δικαιολογεῖ πλήρως τὴν κατ' ἀποκλειστικότητα προσηγορίαν αὐτοῦ ὡς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ, καὶ δὴ καὶ καθόσον τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν ἀποκαλύπτει μόνον τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα, ὡς ὁμολογεῖ ἀλλαχοῦ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Φώτιος λέγων: «...ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα (ἐνν. δοξάζει) τὸν Πατέρα, ὅτι ἐρευνᾷ, μᾶλλον οἶδε τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποκαλύπτει αὐτά, καθ' ὅσον ἐστὶν ἀνθρωπίνῃ φύσει ληπτόν, τοῖς παρεσκευασμένοι ἑαυτοὺς ἐπιτηδείους δέξασθαι τὴν ἐκ τῆς θεογνωσίας αὐγὴν»³⁹. Ἐπομένως, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸ ἅγιον Πνεῦμα θὰ ἠδύνατο νὰ προσαγορευθῇ καὶ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Ἡ ἁγία Γραφή πρὸς τούτους παρέχει μαρτυρίας, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἀποκαλύπτει τὸν Υἱόν καὶ μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ⁴⁰. Ἐπὶ τῇ βᾶσει δὲ τούτων, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ὡς ἀνωτέρω πνεύματι, θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ προσηγορία τοῦ Πατρὸς εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' ἡ

38. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 65.

39. Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας, κζ', PG 102, 309A. Πρβλ. 1 Κορ. 2,10: «ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ»· Ρωμ. 8,15: «Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· ἀββᾶ ὁ Πατὴρ».

40. Ματθ. 16,17: «Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς»· 17,5: «καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε»· Ἰω. 5,37: «καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ».

πατερική παράδοσις δὲν ἐπιβεβαιοῖ, ἐξ ὧσων τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, τοῦτο. Ἡ παράδοσις θέλει τοῦ μὲν Πατρὸς εἰκόνα τὸν Υἱόν, τοῦ δὲ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς ἀπαντᾷ σπανιώτατα ἐν αὐτῇ.

Ἡ θέσις τοῦ Φωτίου, ὅτι, ἐν τῇ περιπτώσει τῶν φυσικῶν αἰώνων, ὁ θεὸς ἐξεικονισμὸς δὲν εἶναι ἀπόρροια τοῦ ὁμοουσίου ἢ, ἄλλως, τοῦ ἀπαραλλάκτου τῆς οὐσίας καὶ τῆς θεότητος τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος, εἶναι ἀπολύτως ὀρθή. Καὶ τοῦτο διότι ὁ ὅρος εἰκών, ὅπως καὶ οἱ ὅμοιοι βιβλικοὶ ὅροι «ἀπαύγασμα», «χαρακτήρ»⁴¹ καὶ «τύπος»⁴², δὲν ἐκφράζει μόνον ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, ἀλλὰ πρωτίστως σχέσιν αἰτιότητος. Τὰ κύρια προσδιοριστικὰ στοιχεῖα πάσης εἰκόνας εἶναι ἡ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς τὸ ἀρχέτυπον καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ προέλευσις. Τὸ ἀρχέτυπον προηγείται τῆς εἰκόνας, ἐὰν ὄχι χρονικῶς — ὅπως προκειμένου περὶ τοῦ Τριαδικοῦ (φυσικοῦ) ἐξεικονισμοῦ—, ὅπως δὴποτε λογικῶς καὶ κατὰ τὴν τάξιν. Καθ' ὃν δὲ τρόπον δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ποταμὸς ἄνευ πηγῆς καὶ ἀπαύγασμα δίχα φωτός, οὕτω δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ εἰκὼν ἄνευ ἀρχετύπου. Ἡ εἰκὼν, ὁ ποταμὸς καὶ τὸ φῶς ὑποδηλοῦν, ἐμφαίνουσι καὶ ἀποκαλύπτουσι τὸ αἴτιον τῆς ἑαυτῶν προελεύσεως, ἦτοι, ἀντιστοιχῶς, τὸ ἀρχέτυπον, τὴν πηγὴν καὶ τὸ φῶς, τὴν φύσιν τῶν ὁποίων καὶ προσδιορίζουσι. Ἡ εἰκὼν, λοιπὸν εἶναι αἰτιατόν, ἐπιγέννημα τοῦ ἀρχετύπου, μεθ' οὗ καὶ ἀμεσῶτατα συνδέεται. Ἐπὶ τῇ βάσει, ἐπομένως, τοῦ ὁμοουσίου καὶ μόνον δὲν δύναται νὰ θεμελιωθῇ ὁ ἐξεικονισμὸς τῶν προσώπων τῆς Τριάδος κατὰ τὸ σχῆμα: Τὸ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ. Ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Ὁ διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐξεικονισμὸς αἶρει τὸ ἀνωτέρω σχῆμα, συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ ὕφ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν προσώπων τῆς Τριάδος ἐξεικονισμοῦ τῶν δύο ἐτέρων προσώπων. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς αἰτίας λόγος, ἐνῶ ἐρμηνεύει τὸν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐξεικονισμὸν τοῦ Πατρὸς, δὲν δικαιολογεῖ τὸν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐξεικονισμὸν τοῦ Υἱοῦ, ἔνεκα τοῦ συμπαρομαρτοῦντος κινδύνου τοῦ Filioque. Τὸν κίνδυνον τοῦτον διασκεδάζει, βεβαίως, ὁ Φώτιος τόσον, δι' ὧσων αἰτιολογεῖ τὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεικονισμὸν τοῦ Υἱοῦ, ὅσον καὶ διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ του, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἰσχύει ὁ τῆς αἰτίας λόγος· δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεώς του εἰς τὸν Υἱόν, ἀλλ' εἰς τὸν Πατέρα, ἐξ οὗ αἰδιῶς ἐκπορεύεται. Δικαίως, βεβαίως, θὰ ἀνέμενέ τις νὰ ἔλεγεν ὁ Φώτιος ἐν τῇ παρουσίᾳ συναφείᾳ, ἐὰν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ τὸν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐξεικονισμὸν τοῦ Πατρὸς θεμελιοῖ τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ τῆς αἰτίας λόγου, τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννήσεως τοῦ Λόγου, τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Υἱῷ ἀποκαλύψεως τοῦ Πατρὸς, τὸν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐξεικονισμὸν τοῦ

41. Ἐβρ. 1,3.

42. Πρβλ. Πράξ. 7,43-44. Ρωμ. 5,14.

Υἱοῦ ἀναφέρει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἀποκάλυψιν τοῦ Υἱοῦ εἰς τοὺς ἀξιόους: «μὴ οἶόν τε γνωρίσαι τὸν Υἱὸν ἐτέρωθεν, εἰ μὴ τὸ πανάγιον πρὸς τὴν χειραγωγίαν συνεργὸν λάβουτο Πνεῦμα». Ἄλλ' ὁ ἱερὸς Πατήρ, καίτοι εἰς ἐτέραν περίπτωσιν, ὡς εἶδομεν, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ Πατρός, ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀκολουθεῖ τὴν ὁμόφωνον πατερικὴν παράδοσιν, ἣ ὁποία θέλει τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ.

Ἡ εἰκονικὴ σχέσις Πατρός καὶ Υἱοῦ εὐοδοῦται τόσον ἐν τῇ Τριάδι — διὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον — ὅσον καὶ ἐν ταῖς ἐκτὸς τῆς Τριάδος ἐνεργείαις αὐτῶν (ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι)· τὸ ἴδιον σχέσις εἰκονικὴ μεταξὺ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος διαπιστοῦται μόνον ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι. Ἡ ἰδιότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος νὰ ἀποκαλύπτῃ τὸν Υἱὸν εἰς τοὺς ἀξιόους ἀναφέρεται σαφῶς εἰς τὰς ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι σχέσεις τῶν δύο προσώπων, καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν ἰδιότητα τῆς κοινῆς καὶ τῶν τριῶν προσώπων τῆς Τριάδος ἀκτίστου θείας Ἐνεργείας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «περιχωρήσεως» καὶ τῆς ἀκτίστου θείας Ἐνεργείας θὰ ἠδύνατό τις νὰ διςχυρισθῇ, ὅτι τὰ πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι ἀποκαλυπτικὰ ἀλλήλων⁴³ καὶ ἐπομένως, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, ἕκαστον τούτων ἐξεικονίζει τὰ δύο ἕτερα θεῖα καὶ λατρευτὰ πρόσωπα.

Τὸ τοῦ Φωτίου περὶ τοῦ Πνεύματος ὡς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ: «μὴ οἶόν τε γνωρίσαι τὸν Υἱὸν ἐτέρωθεν, εἰ μὴ τὸ πανάγιον πρὸς τὴν χειραγωγίαν συνεργὸν λάβουτο Πνεῦμα» καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡς εἰκόνας τοῦ Πατρός: «καὶ ὡς ἑαυτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύς καὶ εἰκονίζων, ὡς πού καὶ πρὸς τὸν Φίλιππον ὁ ἑωρακῶς ἐμέ, ἑώρακε τὸν Πατέρα» ἀποτελοῦν συνοπτικὴν ἐκφορὰν τῆς πατερικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ὑποστατικῆς αὐτῶν (Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος) ἐνεργείας καὶ τὴν σειρὰν ἐκδηλώσεως αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ εἰδικώτερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Θεὸς Πατήρ, ὡς ἡ μόνη ὑψίστη αἰτία ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, εἶναι τὸ «ἀρχέτυπον» πάντων τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δημιουργηθέντων ὄντων. Ὁ Υἱός, τὸ δημιουργικὸν ὄργανον τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πατρός ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἀποκαλύψῃ καὶ φανερώσῃ ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα. Ὁ ἀποστελλόμενος ἐξεικονίζει τὸν ἀποστέλλοντα, ἐνεργεῖ ὡς πρόσωπον καὶ ὡς ἐκπρόσωπος αὐτοῦ καὶ τιμᾶται ὡς εἰκὼν αὐτοῦ⁴⁴. Ὁ Χριστός, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς Ἀνάληψίν του, ἀπέστειλε τὸν Παράκλητον, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ἵνα ὡς «εἰκὼν» καὶ «πρόσωπον», καὶ «νοῦς» καὶ «δάκτυλος» αὐτοῦ⁴⁵ συνεχίσῃ καὶ τελειώσῃ

43. Πρβλ. Φωτίου, Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας, κζ', PG 102, 309A: «Κοινόν ἐστι τῆς ὑπερουσίτου καὶ ὑπερδοξασιμένης Τριάδος τὸ παρ' ἀλλήλων ἀρήτῳ λόγῳ δοξάζεσθαι. Δοξάζει τὸν Πατέρα ὁ Υἱός, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν, δοξάζει καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν αὐτῷ τῶν χαρισμάτων ὁ πλοῦτος πηγάζει· ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Πατέρα, ὅτι ἐρευνᾷ μᾶλλον δὲ οἶδε τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποκαλύπτει αὐτά...».

44. Πρβλ. Ματθ. 10,40. Ἰω. 3,17· 5,36-37· 14,6.7.9· 17,6.8· 14,26. 1 Ἰω. 2,1.

45. Βλ. ἄνωτ. σημ. 33 καὶ Ἀ. Θεοδωροῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 51-53 καὶ 55-56.

τὸ ἔργον του, — ἰδιοποιῶν τοῦτο ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν πιστευόντων — καὶ ὁδηγήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ κοσμοσωτηρίου αὐτῆς ἔργου⁴⁶.

Οὕτως, ὡς πρὸς τὴν ὑποστατικὴν ἐνέργειαν ἐκάστου τῶν προσώπων τῆς Τριάδος καὶ τὴν σειρὰν ἐκδηλώσεώς της ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, ὁ μὲν Υἱὸς ἐξεικονίζει τὸν Πατέρα, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸν Υἱόν. Ἄλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα δῶρα κατανοῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀκολουθοῦντα τὴν ὁδόν: Θεὸς Πατὴρ — Υἱὸς (Χριστὸς) — ἅγιον Πνεῦμα — ἄνθρωπος. Τὴν ἀντίθετον πορείαν ἀκολουθεῖ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Θεόν, ἦτοι: ἄνθρωπος — ἅγιον Πνεῦμα — Υἱὸς (Χριστὸς) — Θεὸς Πατὴρ. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν παραστατικώτατα ἐκφράζει ὁ Μ. Βασίλειος, λέγων: «...ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἐνὸς Πνεύματος δι' ἐνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα, καὶ ἀνάπαλιν ἡ φυσικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς, διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ πνεῦμα διήκει»⁴⁷.

Ἡ ἰδέα ἐνίων ἀρχαίων Πατέρων ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς δὲν ἔτυχεν εὐρυτέρας ἀναγνωρίσεως, ἐνδεχομένως δὲ διότι δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι, ἐν ἣ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐξεικονίζει τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ Πατρὸς.

Περαίνοντες τὸν λόγον μνημονεύομεν καὶ τὴν θέσιν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου⁴⁸, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τόσον ἐν τῇ Τριάδι καθ' ἑαυτὴν, ὅσον καὶ ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι εἶναι εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ. Σημειωθῆτω ὅμως ὅτι παρ' αὐτῶ ὁ ὅρος εἰκὼν δὲν ἐκφράζει σχέσιν αἰτιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐν ὁ τ ἡ τ α καὶ τὴν κ ο ι ν ω ν ί α ν εἰκόνας καὶ εἰκονιζομένου καὶ τὴν «φύσιν» καὶ τὴν «τάξι» τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος, καθ' ἣν μετὰ τὸν Πατέρα ἔρχεται ὁ Υἱὸς καὶ μετὰ τὸν Υἱὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὴν τάξιν αὐτὴν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποῖαν οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν ὁ Πατὴρ νὰ γίνῃ Υἱὸς ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Υἱὸς κ.ο.κ., ἐκφράζει κατ' ἄριστον τρόπον ἡ προσηγορία τοῦ μὲν Υἱοῦ εἰκόνας τοῦ Πατρὸς τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ.

3. Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος.

Τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Ἰσίδωρον Πηλουσιώτην συνιστᾷ «πολυθρόλυτον πρόβλημα»⁴⁹ ἀνα-

46. Πρβλ. Ἰω. 14,26· 15,26· 16,7.

47. Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ΙΗ', 47, PG 32, 153BC.

48. Βλ. ἀνωτ. σημ. 19 καὶ 26.

49. Ἐπιστ. 97, PG 78, 800. Πρβλ. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ τοῦ τί ἐστὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν, PG 44, 1328A. «Ἔστι γάρ, ἔστιν, ὡς ἐμοὶ γε δοκεῖ, ἡ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴ φοβερὰ τις καὶ δυσερμηνευτος, καὶ πολλὰ καὶ ἀπόκρυφα ἐν αὐτῇ μυστήρια Θεοῦ ἐξεικονίζουσα».

λύεται εἰς δύο ἐπὶ μέρους ἐρωτήματα, ἦτοι: 1) Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «εἰκὼν» τοῦ Θεοῦ ἢ εἶναι πεποιημένος «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ; 2) Ἐν τίνι ἐγκριταί ὁ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐξεικονισμὸς τοῦ Θεοῦ;⁵⁰ Ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν ὄρων «εἰκὼν» καὶ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ὁριγένει⁵¹. Κατ' αὐτήν, ὁ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος διακρίνεται τῆς «εἰκόνας» τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ τὸ πρωτότυπον τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως. Τὴν διάκρισιν ταύτην ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἱερὸς Φώτιος, ὅστις σχετικῶς παρατηρεῖ:

«Καὶ γὰρ εἰκὼν μὲν ἂν νοηθεῖη Θεοῦ καὶ ἕκαστον τῶν εἰρημένων καλῶν τε καὶ τιμίων, οἷον, τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λογικόν, τὸ αὐτοδέσποτον, τὸ σοφόν, τὸ δημιουργικόν, καὶ ὅσα ἄλλα προείρηται⁵². καὶ γὰρ εἰκονίζει ταῦτα τὴν ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν ἐν τῷ Θεῷ θεωρουμένην βασιλείαν τε καὶ σοφίαν καὶ δημιουργίαν, καὶ τὸν ἄρρευστόν τε καὶ ἀπαθῆ καὶ ὁμοούσιον λόγον· καὶ ὁ ἄνθρωπος διαπλάττεται κατὰ τὴν δημιουργικὴν καὶ βασιλικὴν καὶ λογικὴν καὶ σοφίας μέτοχον εἰκόνα, οὐκ αὐτὸς ὢν ταῦτα, εἴτις λεπτολογεῖν καὶ πρὸς ἀκρίβειαν ἀνιχνεύειν τῶν ὀνομάτων τὴν δύναμιν ἀπεριεργον νομίζοι, ἀλλὰ κατὰ ταῦτα διαπεπλασμένος· ἵνα καὶ ἡ εἰκὼν καὶ τὸ κατ' εἰκόνα σαφέστερον θεωρηθεῖη, καὶ μηδὲ τοῦ πρωτοτύπου ἢ ἄγνοια ἡμῖν περιεῖη»⁵³.

Τὰ ἀνωτέρω εἶναι σαφῆ καὶ ἐπομένως περιττεύει ὁ ἡμέτερος σχολιασμὸς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ τὸ πρωτότυπον τῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, αὕτη, κατὰ τὸν ἱερὸν Φώτιον, δύναται νὰ εἶναι:

1) «Ἐκαστον τῶν εἰρημένων καλῶν τε καὶ τιμίων», τῶν ἐν τῷ Θεῷ καθορωμένων. 2) Ὁ ἄρρευστος καὶ ἀπαθῆς καὶ ὁμοούσιος Λόγος. Αὐτονόητον ὅτι αἱ δύο αὗται περιπτώσεις δύνανται νὰ συμπτυχοῦν εἰς μίαν, δεδομένου ὅτι

50. Πλουσιάν συλλογὴν σχετικῶν πατερικῶν μαρτυριῶν βλ. παρὰ Zach. C. Xintaras, Man- the Image of God, according to the Greek Fathers, ἐν Greek Orthodox Theological Review, τόμ. 1, 1 (1954), Brookline Mass., σελ. 48-62.

51. Κατὰ Κέλσου, 6,63, PG 11, 1393. Π. Χρήστου, ἄρθρ. «Ὁριγένης» ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ Ἑβραϊκῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ, τόμ. 12, στ. 588: «Ἀπὸ τοῦ Ὁριγένους εἰσάγεται ἡ διάκρισις μεταξὺ εἰκόνας Θεοῦ, ἰδιαζούσης εἰς τὸν Λόγον, καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἰδιαζόντος εἰς τὸν ἄνθρωπον.

52. Ἀναφέρεται εἰς τὸ «λογικὸν καὶ αὐτεξούσιον» (αὐτόθι, α') «τὸ ἀρχικόν» (αὐτ., β'), «τὸ τῆς ψυχῆς ἀσώματον» (αὐτ., δ'), «καὶ τὸ ἀθάνατον» (ἐνν. τῆς ψυχῆς) (αὐτ., ε').

53. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀνωτ., ΛΣΤ', στ', σελ. 65 (PG 101, 256CD). Πρβλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ Ἑκκλ. Ἱερ., Δ', PG 3, 478B.

αί άνωτέρω θεΐαι ιδιότητες είναι και ιδιότητες του Λόγου και ό προς τον Λόγον τυπούμενος άνθρωπος, άσφαλώς, έξεικονίζει έν τή ψυχῇ αυτού τας θεΐας ιδιότητας του Λόγου. 3) 'Ο 'Ιησοῦς Χριστός. Και 4) Το άγιον Πνεῦμα.

Περί του Χριστού, ως πρωτοτύπου τῆς δημιουργίας του ανθρώπου, ό Φώτιος σημειοΐ:

«'Εστι δέ εύρεΐν οΐς εΐρηται, δι' ών και αυτόθεν εις ΐδιον τό κατ' εικόνα συναναφαίνεται πρό καταλήψεως ειρήσθαι τῷ λόγῳ τό ρῆμα, διαβαίνειν δέ πρός τήν του Λόγου σάρκωσιν και επίδημιαν' ει γάρ «ό Λόγος, φασί, σάρξ εγένετο και έσκήνωσεν έν ήμϊν», «και άνθρωπος έχρημάτισε κατά πάντα, πλην τῆς άμαρτίας», κατ' εκείνο τό ιερόν και άναμάρτητον άγαλμα, αλλά και πάσης άμαρτίας καθαιρετικόν, και τον πρωτόπλαστον 'Αδάμ δημιουργηθῆναι και φρονεΐν και λέγειν ό όρθός άν ουδέν άποκωλύσειε λόγος.

Και έχεις τρόπον άλλον, ως έν πορίσματι δια τῆς τοιαύτης θεωρίας προερχόμενον, και τήν εικόνα, και τό πρωτότυπον, και καθ' ήν εικόνα ό 'Αδάμ εις ανθρώπου φύσιν διεμορφώθη' και γάρ εικών μέν άπαράλλακτος και συμφυής ό Υΐός ύπάρχων του Πατρός, γεγονός δέ και άνθρωπος καθ' ήμῶς, και εις έν πρόσωπον και μιαν ύπόστασιν τῷ προσλήμματι συνελθών, όμοφυῆ τον άνθρωπον έδειξεν έαυτῷ, καθ' ήν μορφήν και ιδέαν και πρό τῆς σωτηρίου του Λόγου σαρκώσεως ή τά μέλλοντα ως ήδη παρόντα καθορώσα τε και διοικονομοῦσα Θεοῦ σοφία τον άρχηγόν του γένους ήμῶν χερσιν άχράντους και δημιουργικαΐς υπερβολῇ φιλανθρωπίας ύπηγάγετο πλαττεσθαι»⁵⁴.

'Η παρούσα θέσις του ιεροῦ Πατρός περί του Χριστού, ως πρωτοτύπου τῆς δημιουργίας του ανθρώπου, υπενθυμίζει εις ήμῶς τήν άνάλογον θέσιν του Ειρηναίου, περί τῆς οποίας ό καθηγητής 'Ανδρέας Θεοδώρου σημειοΐ: «'Ο Χριστός ήτο ό μέλλων να έμφανισθῆ επί τῆς γῆς πλήρης και τέλειος άνθρωπος, ό δέ δημιουργός προεΐδεν αυτόν και έπλασε τον 'Αδάμ συμφώνως πρός τό μελλοντικόν τουτο πρότυπον. 'Επομένως ό 'Αδάμ έπλάσθη κατ' εικόνα του Λόγου, ό οποΐος έμελλεν ως Χριστός να προσλάβη έν χρόνῳ τήν ανθρωπινήν φύσιν και να έμφανισθῆ τέλειος άνθρωπος επί τῆς γῆς. Δια τῆς ενσαρκώσεως του ό Σωτήρ κατέδειξεν έναργώς τήν εικόνα του Λόγου, βάσει τῆς οποίας έπλαστουργήθη ό άνθρωπος, ου μόνον δέ, αλλά και τήν όμοίωσιν κατέστησε βεβαΐαν, τήν οποΐαν άπώλεσεν ό 'Αδάμ δια τῆς παρακοῆς»⁵⁵.

54. Σ. Κ. Οικονόμου, ένθ' άνωτ., θ' και ι', σελ. 66 (PG 101, 260BC).

55. 'Α. Θεοδώρου, 'Η περί 'Ανακεφαλαίωσεως διδασκαλία του Ειρηναίου. 'Εν 'Αθήναις 1972, σελ. 26. Βλ. Σ. 'Αγουρίδου, 'Ο άνθρωπος κατά τον άγιον Ειρηναϊον έν αντιθέσει πρός τήν περί ανθρώπου εικόνα των Γνωστικων, έν 'Απόψεις Χριστ. 'Ανθρωπολογίας, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 55.

Ἐν τῇ βουλῇ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου πραγματοποιηθεῖσα σάρκωσις τοῦ Λόγου τόσον ὡς σχέδιον σωτηρίας δι' αὐτῆς τοῦ πεπτωκότος, ὅσον καὶ ὡς μορφή καὶ σχῆμα ὀρισμένον καὶ ἴδιον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ προσλάβῃ, ὑπῆρχεν αἰδίως· ἄρα δὲ πρὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως. Ἐπομένως, ἀνθρωπίνως σκεπτόμενοι, εἶναι λογικὸν καὶ δίκαιον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον ἔχων ὡς πρότυπον τὸ σχῆμα καὶ τὴν μορφήν, τὴν ὁποῖαν ἠθέλησεν ἐν τῇ αἰδίῳ αὐτοῦ βουλῇ νὰ λάβῃ ἐν ὀρισμένῳ χρόνῳ ὁ Υἱὸς του⁵⁶, ἣν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας θὰ διετήρει, συμφώνως πρὸς τὴν περὶ τοῦ ἐξ ἀναστάσεως σώματος τοῦ Χριστοῦ ὀρθόδοξον διδασκαλίαν⁵⁷. Εἶναι δὲ γεγονός ἀναντίρρητον, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦ Λόγου συνεστήθη ὁ κόσμος καὶ ἡ κορωνὶς αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐθεώθη ἀναλλοιώτως. Ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ εἰς Χριστὸν πιστευὼν ἀνακαινίζεται καὶ ἐνδύεται τὸν Χριστόν⁵⁸, διὰ τῆς μεταλήψεως δὲ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἀποβαίνει σύσσωμος καὶ σύναιμος αὐτοῦ. Ἐπὶ τὰ τέλη τῶν αἰῶνων οἱ ἀληθεῖς Χριστιανοὶ θὰ μετασχηματισθοῦν, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, καὶ θὰ ἀποβοῦν σύμμορφοι τῆς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ⁵⁹. Ὁ Χριστὸς, κατὰ ταῦτα, εἶναι τὸ πρωτότυπον τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας καὶ τῆς ἐν τῷ πέρατι τῶν αἰῶνων θεώσεως αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ, λοιπόν, ταύτῃ δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος «κατ' εἰκόνα» Χριστοῦ ἐδημιουργήθη καὶ «κατ' εἰκόνα» Χριστοῦ θέλει ἐν τοῖς ἐσχάτοις θεωθῆ.

Καίτοι μεθ' ὅλων ἰδιαιτέρας συμπαθείας ὁμιλεῖ ὁ Φώτιος περὶ τῆς κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Χριστοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, περὶ ἧς ἐκδοχῆς «καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν ὁ ὀρθὸς ἀν οὐδὲν ἀποκωλύσειε λόγος»⁶⁰, ἐν τούτοις φαίνεται, ὅτι δίδει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα τῶν ἐν τῷ Θεῷ θεωρουμένων «κα λ ὦ ν καὶ τ ι μ ί ω ν». Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης προτιμῆσεως ἐγκριεται, ἐνδεχομένως, εἰς τὸ ἐπακόλουθον τῆς κατ' εἰκόνα Χριστοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἐκδοχῆς, νὰ θεωρηθῆ δηλαδὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου μέτοχον τοῦ «κατ' εἰκόνα», ὅπερ ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὁ Πατὴρ ἀπορρίπτει, κατηγορῶν τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ «εἰκόνα» τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν.

56. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀνωτ. ΣΜΘ', σελ. 316: «ἅπαντα γὰρ προορῶν ὁ τῶν ὄλων Θεός, καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἐνανθρώπησιν, ὡς ταύτην τὴν φύσιν ἐκ παρθένου λήσεται, μάλα εἰκότως καὶ αὐτὴν τοῦ γένους τὴν κρηπίδα τιμῆς μεγίστης ἤξιωσε».

57. Β. Γιαννοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 121, σημ. 45.

58. Γαλ. 3,27. Πρβλ. Κολασ. 3,10 «καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν».

59. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀνωτ., ΔΣΤ', θ', σελ. 66.

60. Βλ. ἀνωτ., σελ. 21.

Τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ θεωρούμενα «καλὰ καὶ τίμια», ἦτοι «τὸ λογικόν, τὸ αὐτοδέσποτον, τὸ σοφόν, τὸ δημιουργικόν»⁶¹, «τὸ τῆς ψυχῆς ἀσώματον»⁶² καὶ «ἀθάνατον»⁶³ αὐτῆς, πάντα ταῦτα «χάριτι θεῖα καὶ δωρεᾶ»⁶⁴ ἐξεικονίζουσι «τὴν ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν ἐν τῷ Θεῷ θεωρουμένην βασιλείαν τε καὶ σοφίαν καὶ δημιουργίαν καὶ τὸν ἄρρευστόν τε καὶ ἀπαθῆ καὶ ὁμοούσιον Λόγον»⁶⁵, διὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος δικαίως λέγεται «κατ' εἰκόνα». Λίαν ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Φωτίου, θεωροῦμεν καὶ τὰ εἰς τὸ κάτωθι κείμενόν του διαλαμβανόμενα:

«Οὕτως οὖν ἐστὶ καὶ εἰς δύο συναγαγεῖν τοῦ θεωρήματος τὴν ἐρμηνείαν (δηλ. τοῦ «κατ' εἰκόνα»), καὶ εἰς τρία πάλιν ἐξαπλώσαι, μᾶλλον δέ, εἴτις καθ' ἕκαστον λεπτολογεῖν τε καὶ πολυπραγμονεῖν ἐβέλῃσει τὴν προκειμένην θεωρίαν, τέσσαρα ἂν εἴη συνορᾶν, δι' ὧν ἡ σχέσις τοῦ εἰκονιζομένου πρὸς τὸ σφραγιζόμενον τὴν εἰκόνα διασώζει· ἐστὶ μὲν γὰρ τὸ θεῖον, ἐν ᾧ τῶν ὑπὲρ αἰτίαν καὶ κατάληψιν πᾶσαν δυνάμεων ἢ θεοπρεπῆς ἀπαστρέπτει τελειότης, ἐστὶ δὲ καὶ τὰ τούτων ἀμαρύγματα, τὴν ἐκεῖθεν χάριν ἐκ φιλανθρωπίας ἀποματτόμενα, καὶ διὰ τοῦτο τὴν τῆς εἰκόνας κλησὶν ἐφελκόμενα, ἐφ' οἷς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τέταρτον κατὰ τὴν νῦν εἰρημένην εἰκόνα διαπλαττόμενος»⁶⁶.

Ἡ εἰκονικὴ σχέσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐκφράζεται κατὰ τὸν Φώτιον διὰ τῶν ἑξῆς τριῶν σχημάτων.

<i>Ἀρχέτυπον</i>	<i>Εἰκὼν Θεοῦ</i>	<i>Κατ' εἰκόνα Θεοῦ</i>
1. Ὁ Θεὸς	Ὁ ἄνθρωπος	—
2. Ὁ Θεὸς	Αἱ θεῖαι ιδιότητες καὶ τελειότητες	Ὁ ἄνθρωπος
3. Ὁ Θεὸς	Αἱ θεῖαι ιδιότητες καὶ τελειότητες	Τὰ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου θεωρούμενα ἀντίτυπα τῶν θεῶν ιδιοτήτων καὶ τελειότητων.

61. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., ΛΣΤ', στ', σελ. 65.

62. Αὐτόθι, δ', σελ. 64.

63. Αὐτόθι, ε', σελ. 64.

64. Αὐτόθι, ζ', σελ. 65.

65. Αὐτόθι, στ', σελ. 65. Πρβλ. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, ΙΣΤ', ΡΓ 44, 184Β. «Διὰ τοῦτο περιληπτικῆ τῇ φωνῇ ἅπαντα συλλαβῶν ὁ λόγος ἐσήμανεν, ἐν τῷ εἰπεῖν, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον. Ἴσον γὰρ ἐστὶ τοῦτο τῷ εἰπεῖν, ὅτι παντὸς ἀγαθοῦ μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐποίησεν. Εἰ γὰρ πλήρωμα

Τὸ τρίτον ἀνωτέρω σχῆμα ἀποτελεῖ περαιτέρω λεπτομερεστέραν ἀνάπτυξιν τοῦ δευτέρου. Βεβαίως, μόνον εἰς τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ («καλὰ καὶ τίμια»), τὰ ὅποια χάριτι θείᾳ καὶ δωρεᾷ καὶ φιλανθρωπίᾳ ἐξεικονίζουσι «ὡς ἐν ὕλῃ τὸ ἄϋλον, ὡς παραχθὲν τὸν παράγοντα»⁶⁷ τὰς ἐν τῷ Θεῷ καθορωμένας θείας ιδιότητας, προσιδιάζει τὸ «κατ' εἰκόνα». Ἐν τούτοις, ἐπεὶ ταῦτα εἶναι («καλὰ καὶ τίμια») τοῦ ἀνθρώπου, ὀρθῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ ἄνθρωπος ὡς «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ δημιουργηθείς. Ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερον σχῆμα ἐμπεριέχεται δυνάμει εἰς τὸ πρῶτον· ὁ πατήρ σχετικῶς παρατηρεῖ:

«Εἰ δέ τις ταῦτα συναγαγεῖν ἐθελήσει πρὸς τὴν εἰκόνα καὶ τὸ πρωτότυπον, οὐδὲν οὐδ' οὗτος διαμαρτάνει· τὰ γὰρ ἐν Θεῷ μόνῳ καθορώμενα Θεοῦ ἂν εἴη, καὶ ὁ πρὸς ἐκεῖνα τυπούμενος πρὸς Θεὸν ἂν οὐκ ἀλόγως τυποῦσθαι ρηθῆι. Ὡσαύτως δὲ καὶ εἰ τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς ἐν ὕλῃ τὸ ἄϋλον, ὡς παραχθὲν τὸν παράγοντα, ἐξεικονίζειν ἔλαβεν ἰσχύν, γέγονε δὲ ταῦτα χάριτι θείᾳ καὶ δωρεᾷ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν τῷ εἰκότι λόγῳ λεχθείη ἂν καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰκὼν γεγενῆσθαι Θεοῦ»⁶⁸.

Αἱ ἐκφράσεις, λοιπόν, περὶ τῆς εἰκονικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν: «εἰκὼν Θεοῦ», καὶ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δὲν διαφέρουν οὐσιωδῶς. Ἡ ἔκφρασις «εἰκὼν Θεοῦ» εἶναι συνεπτυγμένη ἐκφορὰ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ». Κατὰ ταῦτα, ὁ Γρηγόριος Θεολόγος δὲν σφάλλεται, ὅταν «εἰς ταῦτόν» συνάγῃ «καὶ τὸ τῆς εἰκόνας ὄνομα καὶ τὸ κατ' εἰκόνα· διατί; διότι οὔτε δόγματος ἱεροῦ τινος ἑώρα παρατροπήν, καὶ τὰς ἀκοὰς τῶν ἀνθρώπων, ὧν ἡ σωτηρία, σπουδῆ τῷ ἀνδρί, παραδεχομένης ἡδέως εἶχε τὸ αὐτὸ νόημα δι' ἑκατέρας σημαίνεσθαι τῆς φωνῆς»⁶⁹. Εἰς ἕτερον σημεῖον ὁ Φώτιος προσθέτει τὰ ἐξῆς ἀξιοσημεῖωτα: «μηδὲ πρόθεσις ἦν αὐτῷ (Γρηγ. τῷ Θεολόγῳ) τὸ ρητὸν καταμερίζειν, καὶ εἰς ὅσα δύναιτο παρατείνεσθαι συναύξειν, ἀλλ' ἐν πανηγυρικῷ καὶ δημοτελεῖ λόγῳ χρεῖαν πληροῦν παρελήφθη τὸ θεώρημα, τῷ πλήθει συμφέρουσαν»⁷⁰. Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, λοιπόν, δικαιολογεῖται πλήρως ὑπὸ τοῦ Φωτίου, ἐπεὶ εἰς π α ν η γ υ ρ ι κ ῆ ν Ὁ μ ι λ ί α ν του⁷¹, κατὰ τὴν ὁποίαν

μὲν ἀγαθῶν τὸ θεῖον, ἐκείνου δὲ τοῦτο εἰκὼν ἄρ' ἐν τῷ πλήρῳ εἶναι πανιὸς ἀγαθοῦ, πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἢ εἰκὼν ἔχει τὴν ὁμοίωτητα». Ὡσαύτως PG 44, 1341B: «...καὶ συντόμως εἰπεῖν, πάντων τῶν ἐν τῇ θεότητι λεγομένων εὐσεβῶς, τοὺς τύπους καὶ τὰς εἰκόνας, καὶ τὰ ἀποσκευασίματα εὐρήσεις ἐν τῇ ψυχῇ σου σκιαγραφεύμενα». Πρβλ. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, PG 3, 475B, 817A, 821BD.

66. Αὐτόθι, η', σελ. 65.

67. Αὐτόθι, ζ', σελ. 65.

68. Αὐτόθι.

69. Αὐτόθι, α', σελ. 64.

70. Αὐτόθι, η', σελ. 65.

71. Γρηγορίου Θεολόγου. Λόγος ΛΗ', Εἰς τὰ Θεοφάνεια, PG 36, 321D.

ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἠθικὴν ὠφέλειαν τῶν ἀκροατῶν τοῦ καὶ ὄχι εἰς τὴν λεπτολόγον δογματικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ Γεν. 1,26, «συνοπτικῶς ἀπεφάνετο λίαν» τὴν νοερὰν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ διὰ τῆς τοιαύτης θεωρήσεως τοῦ πράγματος «οὐδὲν ἔστιν ἐκ τῶν εἰρημένων ἔργον, οὔτε τὴν εἰκόνα λαβεῖν, οὔτε τὸ ἀρχέτυπον ἐννοεῖν, οὐδ' ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ διαπέπλαστα»⁷². Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτολόγος δογματικὴ ἐρμηνεία καὶ ἀνάλυσις τοῦ Γεν. 1,26 θέλει τὸν ἄνθρωπον «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ πεπλασμένον: «ἵνα καὶ ἡ εἰκὼν καὶ τὸ κατ' εἰκόνα σαφέστερον θεωρηθῆι, καὶ μηδὲ τοῦ πρωτοτύπου ἡ ἄγνοια ἡμῖν περιεῖη»⁷³.

Ἄξιον μνησίας, τέλος, θεωροῦμεν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς περὶ τῆς ὑπὸ τινων ἀναφορᾶς τοῦ «κατ' εἰκόνα» εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα:

«Τινὲς δὲ τὸ κατ' εἰκόνα παρειλήφασιν ἀντὶ τοῦ διὰ τῆς εἰκόνης· τὸ γὰρ πανάγιον Πνεῦμά φασι, ὡσπερ καὶ ὁ Υἱός, ἀπαύγασμα καὶ χαρακτήρ καὶ εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς ὑπάρχον, ἐπεὶ διὰ τοῦ Πνεύματος, ἦτοι τοῦ ἐμφυσήματος προσεχῶς ἡ τοῦ ἀνθρώπου δεδημιούργηται ψυχὴ, εἰκότως διὰ τῆς εἰκόνης λέγοιτ' ἂν εἰς τὸ ὀλόκληρον ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεσθῆναι, καὶ κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ, ἦτοι τῆς θείας εἰκόνης ἔργον καὶ φιλοτέχνημα χρηματίσαι, καὶ τὴν μετάληψιν τῶν ὀνομάτων ἀκώλυτον εἶναι· διότι καὶ τινες τῶν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν γραφῆς⁷⁴ καταστάντων ἀντὶ τοῦ κατ' εἰκόνα εἰπεῖν ἐν εἰκόνι Θεοῦ διέλαβον τὸν ἄνθρωπον πεποιῆσθαι. Ἄλλ' οὗτος μὲν ὁ λόγος καὶ παραδοχῆς ἀξιούμενος, οὐδὲν ἂν τὴν ἀλήθειαν παραλυτῆσαι· καὶ τὴν δευτέραν τῶν εἰρημένων ὑπερχόμενος τάξιν, οὐκ ἂν ἀγαπήσαι οὐδὲ ἐπιζητήσαι, οὐμουν, κατὰ γε κρίσιν τὴν ἐμήν, ταύτης ὑπεραρθῆναι»⁷⁵.

Ἡ περικοπὴ εἶναι σαφὴς καὶ ἐπομένως δὲν χρειάζεται σχολιασμόν. Ἄλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀξιολόγησις καὶ ἡ εἰς δευτέραν θέσιν κατὰ τάξιν τῆς ἀναφορᾶς τοῦ «κατ' εἰκόνα» εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι κατανοηταί.

Καιρὸς πλέον νὰ γνωρίσωμεν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἁγίου Φωτίου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀναφορὰν τοῦ «κατ' εἰκόνα». Εἴπομεν ἤδη, ὅτι τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεωρούμενα «καλὰ καὶ τίμια» ἀποτελοῦν ἀμαρύγματα καὶ εἰκόνας τῶν ἀντιστοίχων ἐν τῷ Θεῷ καθορωμένων «καλῶν καὶ τιμίων». Ὁ

72. Σ. Κ. Οικονόμου, ἐνθ' ἄνωτ. στ', σελ. 65.

73. Αὐτόθι.

74. Κατὰ τὸν Σ. Κ. Οἰκονόμον (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 65 σημ.) ἀλλ' ὁ Φώτιος ἐκδοσὶν τινων λέγων, ἐννοεῖ τοὺς περὶ τὸν Ἀκύλαν καὶ Σύμμαχον ἐκδόντας ἐν εἰκόνι ἀντὶ τῶν παρὰ τοῖς Ὁ', κατ' εἰκόνα».

75. Αὐτόθι, σελ. 65-66.

Πατήρ, ἀρχόμενος τῆς ἀπαντήσεώς του εἰς τὸ ἐρώτημα: «Κατὰ τί εἴρηται «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν»; καὶ τίς ἐνταῦθα ἡ εἰκὼν; ποῖον δὲ τὸ ἀρχέτυπον; », σημειοῖ: «Τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον τοῖς μὲν τὸ λογικὸν καὶ αὐτεξούσιον παρῆσθη νοεῖν, τοῖς δὲ τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀνηγμένον εἰς κυριότητα· ἐν ἑκατέρῳ γὰρ τούτων εἰκονίζει δύναται τὸν δημιουργὸν τὸ δημιούργημα, καὶ εἰκὼν ὁ ἄνθρωπος λέγεσθαι, εἰ βούλει δέ, καὶ τὸ κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ· ὥστε αὐτόθεν εἰδέναι πάρεστι καὶ τὴν εἰκόνα καὶ τὸ πρωτότυπον τοῦ κατὰ φύσιν ἀρχετύπου, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ φύσιν, καὶ τὴν ὑπὲρ λόγον αἰτίαν πλουτοῦντος τῶν χαρισμάτων, τὴν, κατὰ χάριν ὁμοίωσιν παρεχομένου τῷ φιλανθρώπως παραχθέντι»⁷⁶. Ἡ κατὰ τὸ «ἀρχικὸν» εἰκονικὴ σχέσις δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος ἰδιαίτερος ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ Φωτίου. Ἐπιβεβαιωτικὸν τούτου θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τὸ γραφικὸν («καὶ ἀρχέτωςαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς»), ὅπερ ἐκλαμβάνεται ὡς ἐπεξηγητικὸν τοῦ «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»⁷⁷. Εἰς ἕτερον δὲ σημεῖον, ἐπεξηγῶν διατι δὲν ὀφείλει ὁ ἀνὴρ νὰ καλύπτῃ τὴν κεφαλὴν του, γράφει: «δι' αὐτὸ μὲν τοῦτο μᾶλλον οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτειν, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐν τῷ ἀρχεῖν καὶ ἐξουσιάζειν, ἀλλὰ μὴ τελεῖν ὑφ' ἑτέρους, τὸν κοινὸν εἰκονίζων Δεσπότην δειχθῆ, οὐπερ ἐνδειξίς ἐστὶ τὸ φέρειν ἀκάλυπτον τὴν κεφαλὴν». Ἐνῶ, τούναντιον, ἡ γυνὴ ὀφείλει νὰ καλύπτῃ τὴν κεφαλὴν της, διότι «ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν δεῖ τετάχθαι τοῦ ἀνδρός», τοῦ ὁποῖου καὶ εἰκὼν χρηματίζει⁷⁸. Εἰκονικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν διαπιστώνει ὁ Φώτιος καὶ εἰς «τὸ τῆς ψυχῆς ἀσώματον»⁷⁹. Τὰ ἀνωτέρω ὅμως δὲν ἐξαντλοῦν κατ' αὐτὸν τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ· διότι, ὡς παρατηρεῖ ἐν συνεχείᾳ:

«ἐνεστι δὲ σοι πολλῶν, ἐντεῦθεν ὀρωμμένῳ, καὶ ἄλλων παραδειγματῶν ἀφθονία· τὸ γὰρ σοφόν, καὶ τὸ δημιουργικόν, καὶ τὸ ἀθάνατον, καὶ πολλὰ τοιαῦτα, ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης καὶ ὑπὲρ νοῦν σοφίας καὶ δη-

76. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., ΛΣΤ', α', σελ. 63-64.

77. Αὐτόθι, β', σελ. 64. Πρβλ. αὐτόθι, ΣΝ', σελ. 317 «Τινὲς δὲ τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ κατὰ τὸ ἀρχικὸν γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον ἔφασαν, ἐπήγαγε γὰρ, φασί, «καὶ ἀρχέτωςαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ ἐξῆς»· ὥσπερ γὰρ αὐτὸς ἔχει τῶν ὄλων τὴν δεσποτεῖαν, οὕτω δέδωκε τῷ ἀνθρώπῳ τῶν ἀλόγων τὴν ἐξουσίαν». Βλ. καὶ κατωτ., σημ. 85.

78. Ἰω. Βαλέττα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 329.

79. Σ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 64: «Τῆς αὐτῆς δ' ἂν εἴη συστοιχίας, ὅσον εἰς αἰτιολογίαν ἦκει τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ διαπεπλάσθαι τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀσώματον». Πρβλ. αὐτόθι, σελ. 316: «Τινὲς τὸ ἀόρατον τῆς ψυχῆς τὸ κατ' εἰκόνα εἰρήκασιν· ἀλλ' εἰ τοῦτο, πολλῶ μᾶλλον ἂν κατ' εἰκόνα ὑπῆρχον οἱ ἄγγελου».

μιουργίας και αϊδιότητα εντετυπωμένα φέρει τῇ φύσει τὸ ἀπεικόνισμα»⁸⁰.

Τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δίκην διαφόρων χρωμάτων θεοειδεσάτην εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ και δὴ και ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀπεργάζονται, κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, εἶναι:

«ἕκαστον τῶν εἰρημένων καλῶν τε και τιμίων, οἶον, τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λογικόν, τὸ αὐτοδέσποτον, τὸ σοφόν, τὸ δημιουργικόν⁸¹, και ὅσα ἄλλα προεῖρηται· και γὰρ εἰκονίζει ταῦτα τὴν ὑπὲρ λόγον και ἔννοιαν ἐν τῷ Θεῷ θεωρουμένην βασιλείαν⁸² τε και σοφίαν και δημιουργίαν, και τὸν ἄρρευστόν τε και ἀπαθῆ και ὁμοούσιον Λόγον»⁸³.

Παρατηρητέον δ' ὅτι τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεωρούμενα «καλὰ και τίμια» κατηγοροῦνται εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ παράδειγμα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, θὰ ἠδύνατο πᾶς τις, λίαν συνοπτικῶς, νὰ εἴπη τὴν ψυχὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ⁸⁴. Τὸ ὅτι ὁ Φῶτιος ἀναφέρει τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πιστοῦται και ἐξ ὧν λέγει οὗτος εἰς ἑτέραν περιπτῶσιν: «Διπλῆν τὴν κατασκευὴν ὁ ἄνθρωπος ἔχει, και διπλοῦν ἐπολιτεύσατο

80. Αὐτόθι, σελ. 64-65. "Ἐτερον «παράδειγμα» ἐξεικονίζον τὸ ἀπερίγραφον τοῦ Θεοῦ εἶναι, κατὰ τὸν Φῶτιον, «ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς». Σχετικῶς σημειοῖ: «Πάλιν ἀπερίγραφον κυρίως μὲν και ἀληθῶς ὁ Θεός, μιμεῖται δὲ αὐτὸ πως και ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς· ἐν ἀκαρεῖ γὰρ περινοστεῖ τὰ τε ἐῶα, και τὰ ἐσπέρια, και τὰ βόρεια, και τὰ νότια, και δὴ και τὰ οὐράνια και τὰ ὑποχθόνια· ἀλλ' ὁ μὲν τῇ τοῦ λογισμοῦ μόνῃ φαντασίᾳ, Θεὸς δὲ και τῇ οὐσίᾳ και τῇ σοφίᾳ και τῇ δυνάμει τὸ ἀπερίγραφον ἔχει» (Σ. Ο ἰ κ ο ν ὁ μ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 317).

81. Ἄλλαχοῦ σχετικῶς πρὸς τὸ «δημιουργικόν» ὁ Πατὴρ γράφει: «Ἔστι μέντοι και ἄλλα εὐρεῖν, ὡς ἀρχετύπῳ μιμήματα· δημιουργεῖ γὰρ και ἄνθρωπος κατὰ μίμησιν τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ και οἰκίας και τεύχη και πόλεις και λιμένας και μυρία ἕτερα, οὐρανοῦ ἐκτυπώματα, και ἡλίου και σελήνης και ἀστέρων και ἀνθρώπων και ζῴων και ἀλόγων εἰκόνας· εἰ και τὸ τῆς δημιουργίας διάφορον ἄφατον· ἀλλ' ὅμως δημιουργῶν ὁ ἄνθρωπος ἀμηγέπη, τὸν οἰκεῖον μιμεῖται ποιητὴν, ὡς εἰκὼν τὸ ἀρχέτυπον»· και γὰρ ἡ εἰκὼν ἔχει τὰ τοῦ ἀρχετύπου ἰνδάλματα» (Σ. Ο ἰ κ ο ν ὁ μ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 317).

82. Αὐτόθι: «Ὅστω πάλιν και βασιλεύει ὁ ἄνθρωπος και κρίνει κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ...».

83. Αὐτόθι, στ', σελ. 65.

84. Αὐτόθι, ζ', σελ. 65: «Διὸ και ὁ θεῖος Γρηγόριος ἔλεγε, «παρ' ἑαυτοῦ δὲ πνοὴν ἐνθεῖς, δὲ δὴ νοεράν ψυχὴν και εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος»· συνοπτικῶ γὰρ τύπῳ χαίρων ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, και βραχεῖα ρημάτων πλοκῇ πολλῶν νοημάτων ἀπαγγέλλειν περισοχὴν, μικροῦ τοῦς λόγους αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδέαν ταύτην συνδιαποικιλλεσθαι ποιεῖ· διὸ κἀνταῦθα πνοὴν εἰπὼν ἐνθεῖς, δὲ τὴν δημιουργικὴν ἰσχὺν ἐπέειχε τῆς ψυχῆς, ἀντὶ τοῦ ταύτην τῇ ἐρμηνείᾳ τὴν διάνοιαν κατὰ μερισμὸν και διάστασιν ἐξαπλώσσει, συνοπτικῶς ἀπεφήνατο λίαν, «δὲ δὴ νοεράν ψυχὴν και εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος»· διαπλούμενος δ' ἂν τῷ νοήματι ἔφη, «ἤτις τὴν νοεράν ψυχὴν ἐδημιούργησέ τε και παρήγαγεν, ἦν εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος».

βίον· τὸν μὲν πρὸ τῆς παραβάσεως, τὸν δὲ μετὰ τὴν ἀθέτησιν τῆς ἐντολῆς· ἡ δὲ κατασκευή, τὸ μὲν αὐτοῦ πηλὸς ἐστὶ καὶ κόνις, τὸ δὲ τὴν παντοκρατορικὴν καὶ δεσποτικὴν τῶν ὄντων ἀπάντων ἐξεικονίζει φύσιν»⁸⁵. Ἀλλαχοῦ, ὡσάυτως, παρατηρεῖ: «... ὁ ἀνθρώπινος κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεπλασμένος νοῦς»⁸⁶. Ὁ «νοῦς» παρὰ Φωτίῳ ταυτίζεται πρὸς τὴν «ψυχὴν»⁸⁷, ὡς καταδεικνύει ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν κάτωθι δύο περικοπῶν αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὄντως σημαντικαὶ διὰ τὰς περὶ ψυχῆς ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δεδημιουργημένης ἀντιλήψεις αὐτοῦ.

α) «Τινὲς τὸ ἀόρατον τῆς ψυχῆς τὸ κατ' εἰκόνα εἰρήκασιν. Εὐροὶ δ' ἂν τις καὶ ἑτέραν μίμησιν ἀκριβεστέραν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου· ἔχει γὰρ αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ζωτικόν· καὶ γεννᾷ μὲν ὁ νοῦς τὸν λόγον, συμπρόεισι δὲ τῷ λόγῳ πνεῦμα, οὐ γεννώμενον, καθάπερ ὁ λόγος, συμπαρομαρτοῦν δ' αἰεὶ· ἀλλὰ ταῦτα ὡς ἐν εἰκόνι πρόσεστι τῷ ἀνθρώπῳ· διὸ καὶ ἀνυπόστατός ἐστι καὶ ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα· ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, τρεῖς νοοῦμεν τὰς ὑποστάσας, καὶ ἀσυγχύτως ἡνωμένας, καὶ καθ' ἑαυτὰς ὑφεστάσας»⁸⁸.

β) «Τῆς αὐτῆς δ' ἂν εἴη συστοιχίας, ὅσον εἰς αἰτιολογίαν ἤκει τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ διαπεπλάσθαι τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀσώματον· οὐ μόνον διότι, καθάπερ ἐν τοῖς ἀγγέλοις κατὰ μετοχὴν, οὕτω καὶ ἐν αὐτῇ τὸ ὑπερουσίον τε καὶ ὑπερφυὲς τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ ἀσώματου κάλλος ἐνοπτρίζεται, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τῇ τριαδικῇ ταυτότητι ἡ ἑτερότης ὁράται, τὸ ἀσύγχυτον διασφύζουσα· εἰ βούλει δέ, καὶ διότι ὁ λόγος πρόεισιν ἐκ ψυχῆς, τῆς προαγωγῆς αὐτὸν φύσεως τὸ σύστοιχόν τε καὶ κατάλληλον διαφυλάττων, συμπροϊεμένην ἐπιδεικνύς καὶ τὴν ὁμοταγῆ τοῦ πνεύματος ὑπόστασιν»⁸⁹.

85. Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. Η', PG 101, 116A. Συναφὴς εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς μαρτυρία τοῦ Φωτίου: «Τινὲς τοίνυν τῶν διδασκάλων οὕτως ἐνόησαν τό, «κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν», ὅτι τὴν κτίσιν τὴν αἰσθητὴν καὶ νοητὴν πεποικηκώς ὁ τῶν ὄλων Θεός, τὸν ἀνθρώπον διέπλασεν ἔσχατον, οἷον τινὰ εἰκόνα αὐτοῦ ἐν μέσῳ θεϊκῶς τῶν ἀψύχων καὶ αἰσθητῶν καὶ νοητῶν, ἵνα τὰ μὲν ἀψυχὰ τε καὶ ἔμψυχα τούτῳ προσφέρῃ, ὡσπερ τινὰ φόρον, τὴν χρεῖαν, αἱ δὲ νοητὰ φύσεις ἐν τῇ περὶ τοῦτον κηδεμονίᾳ τὴν περὶ τὸν πεποικηκῶτα δεικνύωσιν εὐνοίαν» (Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., ΣΝ', σελ. 317).

86. Αὐτόθι, Ἐρώτ., Ε', PG 101, 104B.

87. Οὕτω καὶ παρὰ Διδύμῳ Ἀλεξανδρεῖ. Βλ. Μ. Ὁρφανοῦ, Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Δίδυμον Ἀλεξανδρέα (τὸν Τυφλόν), Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 39: «Ὁ «ἔσω» ἀνθρώπος εἶναι, κατὰ τὸν Δίδυμον, ὁ νοῦς ἡ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ποιηθεῖσα, τυγχάνει ἀσώματος καὶ ἀθάνατος ὀντολογικῶς».

88. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., ΣΝ', σελ. 317.

89. Αὐτόθι, ΔΣΤ', δ', σελ. 64.

Δὲν προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ ὑπαισέλθωμεν εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν ἀνωτέρω περικοπῶν, καθ' ὅσον αὐταὶ παρουσιάζουν ὄντως ἐρμηνευτικὰς δυσκολίας. Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεῖα αὐτῶν δέον νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς συνολικῆς θεωρήσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων-λειτουργιῶν αὐτῆς, ἣτις ἀπαιτεῖ εἰδικὴν καὶ ἐμπεριστατωμένην ἔρευναν, δεδομένου μάλιστα ὅτι ὁ Φώτιος κατηγορήθη καὶ ὡς διδάσκων τὴν ὑπαρξίν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύο ψυχῶν⁹⁰.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνέχει διὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν σημασίαν εἶναι, ὅτι ὁ ἱερός Φώτιος ἄνευ ἐνδοιασμῶν κατηγορεῖ τὸ «κατ' εἰκόνα» εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ θεωρούμενα ἐν αὐτῇ («καλὰ καὶ τίμια») ἐξεικονίζουσι τὰ ἐν τῷ Θεῷ καθορώμενα· ἐν δὲ τούτων εἶναι καὶ τὸ «ἀσώματον» αὐτῆς, ὅπερ ἐξεικονίζει («τὸ ὑπερουσίον τε καὶ ὑπερφυῆς τῆς ὑπερουσίας οὐσίας τοῦ ἀσωμάτου κάλλος»). Ἀκριβεστέραν ὁμοιωμίσιν (εἰκονισμὸν) τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ δὴ καὶ τῆς προόδου τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς διαβλέπει εἰς τὴν τριαδικότητα τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς⁹¹, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς προόδους (ἐκδιπλώσεις) τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Λόγου ἐξεικονίζεται ἀμυδρῶς καὶ τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν ἐν τῇ γενήσει—προόδῳ — τοῦ «λόγου» ἐκ τῆς ψυχῆς (ἐκ τοῦ νοῦς κατὰ

90. Βλ. σχετικῶς Χρυσόστομ. Παπαδοπούλου, Περὶ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Μ. Φώτιον δοξασίας περὶ ὑπάρξεως δύο ψυχῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 5, 1930, σ. 251. Συνεδρία τῆς 5 Ἰουνίου 1930. Ὁ συγγραφεὺς ἀρνεῖται τὸ βᾶσιμον τῆς εἰς τὸν Φώτιον ἀποδιδομένης κακοδοξίας.

91. Αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Φώτιον εἶναι: Ὁ νοῦς, ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ βᾶσις ἐφ' ἧς στηρίζονται ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτία αὐτῶν εἶναι ὁ νοῦς. Ὁ νοῦς ἔχει ὑπόστασιν, ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι ἀνυπόστατοι δυνάμεις τοῦ νοῦς, διὰ τοῦτο καὶ ὁ νοῦς ταυτίζεται πρὸς τὴν ψυχὴν. Σχηματοποιοῦντες τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς, ἔχομεν: Νοῦς (Ψυχὴ) — λόγος — πνεῦμα. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἀναλογεῖ πρὸς τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος: Νοῦς — Λόγος — ἅγιον Πνεῦμα. Ὑπὸ Νοῦς νοητός ὁ Θεὸς Πατὴρ. Ἐπ' αὐτοῦ εἶναι σαφὴς ὁ Φώτιος: ἀνοῦς μὲν λέγεται ὁ Πατὴρ, ὡς γεννῆτωρ καὶ προβολεὺς, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προιόντων αἰτίος (Σ. Οἰκονόμου, Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 179). Ἐνδιαφέρουσα ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ ἡ συναφὴς γνώμη τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (PG 44, 1336A): «Ὡστε δέδεικται ἐν τῷ μοναδικῷ τῆς ἀθανάτου ἡμῶν καὶ νοερᾶς ψυχικῆς οὐσίας ἐν εἰκόني, πρὸς τινες ὑποστατικαὶς ἰδιότητες, ἀγεννησία ψυχῆς, καὶ γέννησις λόγου, καὶ ἐκτόρευσις πνεύματος ἡγουν τοῦ νοῦς. Καὶ καταθαρρῶ καὶ ἀποτολμῶ, καὶ λέγω ὅτι κατὰ ταύτην τὴν ἀόρατον τριαδικὴν τῆς ψυχῆς θεωρίαν, εἶπεν ὁ Θεὸς Ἀπόστολος τὸν ἀνθρώπον εἶναι κατ' εἰκόνα Θεοῦ τοῦ ἀοράτου». Ὁ ἱερός Πατὴρ κατὰ τοῦτο διαφωνεῖ πρὸς τὴν ἀνωτέρα ἰδέαν τοῦ Φωτίου· οὗτος ταυτίζει τὸ πνεῦμα μετὰ τοῦ νοῦς (PG 94, 1333B. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἐρεῖδει ἐπὶ τοῦ Α' Θεοσ. 5,23, ἔθθα ὑπὸ «πνεῦμα» νοεῖ τὸν νοῦν). Ἡ ψυχὴ, κατ' αὐτόν, ἐξεικονίζει τὸν Θεὸν Πατέρα. Ὁ ἐκ τῆς ψυχῆς γεννώμενος λόγος (ἐνδιάθετος καὶ προφορικὸς) ἐξεικονίζει τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς αἰδίως γεννώμενον Λόγον, τὸν καὶ ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου ἐνανθρωπήσαντα. Ὁ δὲ νοῦς, τέλος, ἐξεικονίζει τὸ πανάγιον καὶ ἐκπορευτὸν Πνεῦμα (αὐτόθι, 1333CD).

τὸ ἀ' κείμενον)· ἡ δὲ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεικονίζεται ὡσαύτως ἐν τῇ προόδῳ ἐκ τῆς ψυχῆς (ἡ τοῦ νοῦς) τοῦ «πνεύματος». Τί ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ «πνεύματος» δὲν εἶναι εὐκολον νὰ προσδιορίσωμεν, ἐὰν δὲν ἔχωμεν πρωτίστως μορφώσει πλήρη ἰδέαν τῆς περὶ ψυχῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Τὸ «πνεῦμα» τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον συμπαραομαρτεῖ ἀεὶ τῷ «λόγῳ», ὅπως δὴ ποτε, δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Περὶ τοῦ «λόγου» τῆς ψυχῆς ὡσαύτως δὲν παρέχονται εἰδικαὶ διευκρινήσεις. Ἴσως περὶ αὐτοῦ ἰσχύουν ὅσα ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς σχετικῶς παρατηρεῖ, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ φαίνεται ὅτι ὁ Φώτιος ἐξαρτᾶται: «Λόγος ἐστὶν ὁ οὐσιωδῶς τῷ Πατρὶ ἀεὶ συμπαρών. Λόγος πάλιν ἐστὶ καὶ ἡ φυσικὴ τοῦ νοῦ κίνησις, καθ' ἣν κινεῖται, καὶ νοεῖ, καὶ λογίζεται, οἶονεὶ φῶς αὐτοῦ ὄν καὶ ἀπαύγασμα. Λόγος πάλιν ἐστὶν ὁ ἐνδιάθετος ἐν τῇ καρδίᾳ λαλούμενος. Καὶ πάλιν λόγος [προφορικῶς] ἐστὶν ἄγγελος νοήματος. Ὁ μὲν οὖν Θεὸς Λόγος οὐσιώδης τέ ἐστὶν καὶ ἐνυπόστατος· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς λόγοι δυνάμεις εἰσὶ τῆς ψυχῆς, οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑποστᾶσει θεωρούμενοι· ὧν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ νοῦ φυσικὸν ἐστὶ γέννημα, ἐξ αὐτοῦ ἀεὶ φυσικῶς πηγαζόμενον»⁹².

Ὁ Φώτιος, ἂν καὶ τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀναφέρει εἰς τὴν ψυχὴν, ἐν τούτοις ὀνομάζει τὸν ὅλον ἄνθρωπον «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐξ ἐπιδράσεως ἐκ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου⁹³ καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου⁹⁴. Τοῦτο γίνεται τὸ μὲν διότι τὰ κατηγορήματα τῆς ψυχῆς, ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ σώματος, κατηγοροῦνται εἰς τὸν ὅλον ἄνθρωπον, τὸ δέ, διότι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κυριώτερον καὶ σημαντικώτερον συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον δὲν μετέχει τοῦ κατ' εἰκόνα. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ κατ' εἰκόνα εἰς τὴν «σωματικὴν ἐπιφάνειαν καὶ μορφήν» τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦσα διδάγμα τῶν Ἀνθρωπομορφιτῶν καὶ συνεπαγομένη τὸ ἐσχηματισμένον καὶ ἀνθρωπόμορφον τοῦ Θεοῦ, ἔτι δὲ καθιστῶσα ἀναιτιολόγητον τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου, ἀπορρίπτεται ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς⁹⁵. Εἰς πρόσθετος λόγος ἀπορρίψεως τῆς ἐν λόγῳ ἐκδοχῆς εἶναι, ὅτι αὕτη συνιστᾷ ὑβριν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἡ διάκρισις τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ προϋποθέτει καὶ ἀντίστοιχον διάκρισιν ἐν τῷ ἀρχετύπῳ αὐτοῦ, δηλ. ἐν τῷ Θεῷ!⁹⁶ Τὰ ἀνωτέρω, βεβαίως, ἀναφέρονται εἰς τοὺς Ἀνθρωπομορφίτας καὶ ὄχι εἰς τοὺς ἐκδεχομένους τὸν Χριστὸν ὡς τὸ πρωτότυπον τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουρ-

92. Ἐκδ. Ὁρθ. Πίστ. Πιστεως, PG 94, 857A.

93. 1. Κορ. 11,7. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 317: «Ὅτω καὶ Θεὸς ὁ ἄνθρωπος ὀνομάσθη, διότι καὶ εἰκὼν ἐκλήθη Θεοῦ· καὶ γὰρ ὁ Παῦλος φησὶν· «ἄνθρωπος οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων». Ἀλλὰ πάλιν ὁ μὲν Θεὸς καὶ τὴν φύσιν ἐστὶν ὅπως καλεῖται, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὡς εἰκὼν, τοῦνομα μόνον ἔχει».

94. Σ. Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65.

95. Αὐτόθι, ια' καὶ ιβ', σελ. 66· ὡσαύτως σελ. 310-311.

96. Αὐτόθι, ιβ', σελ. 66.

γίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδοχὴν τὴν ὁποῖαν ὁ Φῶτιος μετὰ συμπαθείας βλέπει. Ἐν τούτοις ὁ εἰσαγόμενος λόγος τῶν δύο φύλων (ἄρσεν καὶ θῆλυ) ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θεώρησιν τοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ νοητοῦ πρωτοτύπου τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως. Ὁ Χριστὸς ἐσχημάτισε μορφήν — εἶδος — ἀνδρός. Ἐπομένως «εἰκῶν» τοῦ Χριστοῦ θὰ εἶδει νὰ θεωρῆται μόνον ὁ ἀνὴρ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Φῶτιος, ἐξ ἐπιδράσεως ἐκ τοῦ Παύλου⁹⁷, ὀνομάζει τὸν ἀνδρα εἰκόνα καὶ δόξαν τοῦ Χριστοῦ, τὴν δὲ γυναῖκα εἰκόνα καὶ δόξαν τοῦ ἀνδρός⁹⁸. Ἄλλ' ἡ διαφοροποίησις αὕτη δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ φύλου ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Ἐὰν ἡ γυνὴ δὲν δύναται νὰ λέγεται εἰκῶν καὶ δόξα τοῦ Χριστοῦ, ἕνεκα τῆς κατὰ τὸ φύλον διαφορᾶς, πολλῶ μᾶλλον δὲν δύναται νὰ λεχθῆ εἰκῶν καὶ «δόξα» τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ὁ Φῶτιος, ἐκδέχεται τὴν γυναῖκα (ὅπως καὶ τὸν ἀνδρα) «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ πεπονημένην⁹⁹. Διὰ τοῦτο, ὅταν ὁ Φῶτιος (τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου) ὀνομάζῃ τὴν γυναῖκα εἰκόνα καὶ δόξαν τοῦ ἀνδρός, τὸν δὲ ἀνδρα εἰκόνα καὶ δόξαν τοῦ Χριστοῦ, φαίνεται, ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὄντολογικὴν εἰκονικὴν σχέσιν ἀνδρός καὶ γυναικός πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' εἰς τὸν τρόπον καὶ τὴν σειρὰν τῆς δημιουργίας, ὡς καὶ τὴν εἰδικὴν ἐκάστου τούτων θέσιν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν οἰκογένειαν¹⁰⁰.

Τὸ μυστήριον τοῦ Γάμου, ὡς γνωστόν, παραλληλιζέται ὑπὸ τοῦ Παύλου πρὸς τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας¹⁰¹. Ἡ σχέσις δὲ ἀνδρός καὶ γυναικός ἐντὸς τῆς οἰκογενείας παραλληλιζέται πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ νυμφίου Χριστοῦ καὶ τῆς νύμφης αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς σῶμα Χριστοῦ, καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ διαμένοντος μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰῶνων ἁγίου Πνεύματος — τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ — εἶναι ὁ εἰς τοὺς αἰῶνας παρατεινόμενος Μεσσίας καὶ ἐπομένως δύναται νὰ κληθῆ εἰκῶν καὶ δόξα τοῦ Χριστοῦ. Ὡσαύτως καὶ ἡ γυνή, ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνδρός — τοῦ Ἀδάμ — ληφθεῖσα, λέγεται σῶμα τοῦ ἀνδρός¹⁰², ἐπομένως δύναται νὰ προσαγορευθῆ καὶ εἰκῶν καὶ δόξα τοῦ ἑαυτῆς ἀνδρός. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ἐνταῦθα

97. 1 Κορ. 11,7.

98. Β α λ έ τ τ α, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 329: «διὰ τί δὲ ὁ ἀνὴρ κεφαλὴν ἔχων τὸν Χριστόν, καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ τὸ ἐνδοξότατον ὑπάρχων (εἰκῶν γὰρ καὶ δόξα Θεοῦ, φησὶν, ὡσπερ καὶ αὐτοῦ χρηματίζει ἡ γυνή), οὐχὶ καὶ αὐτὸς κατακαλύπτει τὴν κεφαλὴν;» Πρβλ. Ἰ ω. Κ α ρ α β ι δ ο π ο ὑ λ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 43, 44, σημ. 5, καὶ σελ. 84.

99. Σ. Κ. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., ια', σελ. 66: «καὶ γὰρ τὸ ἱερὸν ἀποφηνάμενον λόγιον «κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτούς», εὐθύς ἐπήγαγεν «ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς» ὡς τῆς εἰκόνας ἐπιπρεπούσης οὐχὶ μόνω τῷ Ἀδάμ, ἀλλ' ὁμοτίμως καὶ τῇ Εὐᾶ προσαρμολογούσης, καὶ δι' αὐτῶν παντὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει».

100. Βλ. Ἰ ω. Κ α ρ α β ι δ ο π ο ὑ λ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 42-43.

101. Ἐφεσ. 5,22-23.

102. Ἐφεσ. 5,23: «ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας».

ἀνάλογόν τι πρὸς τὴν ὑφισταμένην εἰκονικὴν σχέσιν τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος, περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος¹⁰³. Ὁ ἄνθρωπος ὀντολογικῶς θεωρούμενος καὶ πέρα τῆς διακρίσεως αὐτοῦ εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ εἶναι εἰκὼν Θεοῦ. Θεωρούμενος, ὅμως, ὡς ἄρσεν καὶ θῆλυ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σειρᾶς καὶ τοῦ τρόπου δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ εἰδικοῦ ρόλου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ἐν τῇ οἰκογενεῖα, εὐρίσκεται σχηματίζων παραπλήσιον εἰκονικὴν σχέσιν ἐκείνης τῆς ὑφισταμένης ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Τριάδι μεταξύ ἁγίου Πνεύματος (εἰκὼν Χριστοῦ) — Υἱοῦ (εἰκὼν τοῦ Πατρὸς) — Πατρὸς¹⁰⁴. Οὕτως, ἡ μὲν γυνή εἶναι εἰκὼν τοῦ ἀνδρὸς, ὁ δὲ ἀνὴρ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ· ὁ Χριστὸς — τέλος — εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου.

(Συνεχίζεται)

103. Βλ. ἀνωτ., σελ. 16 ἐξ.

104. Παραπλήσιον ἰδέαν ἔχει διατυπώσει καὶ ὁ Γρηγ. Νύσσης (PG 44, 1329CD): «Τοῦ μὲν ἀναιτίου καὶ ἀγεννήτου Ἀδὰμ τύπον καὶ εἰκόνα ἔχοντος τοῦ ἀναιτίου καὶ πάντων αἰτίου παντοκράτορος Θεοῦ καὶ Πατρὸς· τοῦ δὲ γεννητοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰκόνα προδιαγράφοντος τοῦ γεννητοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ· τῆς δὲ ἐκπορευτῆς Εἰσᾶς σημαίνουσης τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορευτὴν ὑπόστασιν».